

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Rok Kogej

Od (zahodnega) marksizma k postmarksizmu: politični pogoji prehoda

Magistrsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Rok Kogej

Mentor: izr. prof. dr. Žiga Vodovnik

Somentor: izr. prof. dr. Andrej Lukšič

Od (zahodnega) marksizma k postmarksizmu: politični pogoji prehoda

Magistrsko delo

Ljubljana, 2013

Magistrsko delo posvečam staršem in Sandri v zahvalo za neizmerno potrpljenje kakor tudi tovarišicam in tovarišem v boju za boljšo družbo.

Nasvidenje v naslednji revoluciji!

IZJAVA O AVTORSTVU magistrskega dela

Podpisani/-a Rok Kogej, z vpisno številko 21091047, sem avtor/-ica magistrskega dela z naslovom: Od (zahodnega) marksizma k postmarksizmu: politični pogoji prehoda.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo magistrsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (UL RS, št. 16/07-UPB3, 68/08, 85/10 Skl.US: U-I-191/09-7, Up-916/09-16)), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko magistrskega dela ter soglašam z objavo magistrskega dela v zbirki »Dela FDV«.

Od (zahodnega) marksizma k postmarksizmu: politični pogoji prehoda

V našem magistrskem delu smo skozi izginotje navezave nadzidave (država, pravo, ideologija) na njeno bazo (gospodarstvo) razgrnili transformacijo marksistične teoretske in socialistične politične prakse v drugi polovici 20. stoletja, ki je peljala skozi Althusserjevo krizo marksizma kot vmesni trenutek, ko je veljalo tako »ne še« kakor »ne več«. Ta transformacija torej premore dve ključni razsežnosti, pri čemer smo bili na tem mestu osredinjeni na prvo. V teoretski razsežnosti gre za premik od tistega, kar smo skupaj z nekaterimi drugimi popisovalci intelektualne zgodovine marksizma poimenovali tradicija »zahodnega marksizma«, h kratki, a pomembni epizodi postmarksizma. V politični razsežnosti pa gre za zamenjavo leninizma kot politične strategije zahodnih komunističnih partij z evrokomunizmom. V središču prve razsežnosti smo prepoznali koncept totalitete, ta temeljni koncept zahodnega marksizma, ki pa ga je postmarksizem povsem zavrnil, in sklenili, da te razsežnosti ni mogoče razlagati na ravni teorije same, ampak na ravni njej zunanje zgodovine. Po zavrnitvi popularne teze o postmodernizmu kot kulturni logiki etape v razvoju kapitalizma pa smo sklenili, da mora biti to zgodovina njenih političnih pogojev. Kot ključne smo prepoznali tri: zamenjavo teoretikov delavskega razreda in *za* delavski razred z akademskimi, od delavskega razreda ločenimi mandarini, delavskega razreda z ljudstvom, množico ali multitudo, ter delavskih partij s socialdemokratskimi volilnimi strankami.

Ključne besede: zahodni marksizem, poststrukturalizem, postmarksizem, postmodernost, evrokomunizem.

From (Western) Marxism to Post-Marxism: Political Conditions of the Transition

In our Master's thesis we have expounded, through the process of a gradual disappearance of the connection between the superstructure (state, law, ideology) and its base (economy), the transformation of Marxist theoretical and political practice in the second half of the twentieth century, which led through Althusser's crisis of Marxism as the interim moment when both »not yet« and »not anymore« was true. This transformation has two key dimensions, but we focused here on the first one. In the theoretical sense, it concerns the shift from what we named, following some of the recorders of the intellectual history of Marxism, the tradition of »Western Marxism« to the short, but important episode of post-Marxism. While, in the political sense, it is related above all to the substitution of Leninism as a predominant political strategy of Western communist parties with Eurocommunism. In the centre of the first dimension we found the concept of totality, the foundational concept of Western Marxism, but one which was completely rejected by post-Marxism, and concluded that this dimension cannot be explained on the level of theory itself, but on the level of its external history. After having rejected the popular thesis about postmodernity as a stage in the development of capitalism, we concluded that this history is the history of its political conditions. We recognized three such key conditions: the replacement of the theoreticians of the working class and *for* the working class with academic mandarines, separated from it, of the working class with the people, masses or multitude, and of the working class parties with social-democratic electoral parties.

Key words: Western Marxism, poststructuralism, post-Marxism, postmodernity, Eurocommunism.

Kazalo

1 Uvod	6
1.1 Raziskovalna vprašanja	8
1.2 Struktura magistrskega dela	9
1.3 Teoretsko-metodološko izhodišče.....	10
2 Od (zahodnega) marksizma k postmarksizmu	14
2.1 Dialektika porazov.....	14
2.2 Pariška reakcija	19
2.3 Marksizem brez razredov	23
3 Razlaga prehoda	28
3.1 Postmodernost kot zgodovinsko stanje.....	28
3.2 Teoretsko-metodološki <i>intermezzo</i>	32
3.3 Politični pogoji postmarksizma	35
3.3.1 <i>Od borcev za socializem k akademskim mandarinom</i>	36
3.3.2 <i>Od delavskega razreda k množtvu gibanj in odporov</i>	40
3.3.3 <i>Od socialistične partije k volilni stranki</i>	44
4 Sklep	48
4.1 Odgovori na raziskovalna vprašanja	48
4.2 Sklepne misli	50
5 Literatura	53

1 Uvod

»Križa marksizma je naposled izbruhnila!«

Louis Althusser, *Križa marksizma* (1987, 217)

Kljub temu, da je svojo celotno kariero marksističnega intelektualca preživel v sporu z organizacijo, katere člansko izkaznico je nosil, je Louis Althusser s francosko komunistično partijo PCF vseeno užival trden in ploden odnos; a tudi takšne enkrat doleti konec. Našemu je zadnja ura odbila nekega novembrskega dne v letu 1980, ko se je Althusser z umorom svoje žene obsodil na izgon iz javnega življenja, njegovo napoved pa lahko prepoznamo že skoraj tri leta prej, novembra 1977. Tistega meseca je Althusser v Benetkah na konferenci v organizaciji italijanske skupine Il Manifesto namreč razglasil »križo marksizma«. Za križo, ki jo je v svojem prispevku opisoval, so v resnici stale tri prepletajoče se krize. Prva je bila križa leninizma kot politične strategije, ki se je zlasti močno dotaknila francoske maoistične levice. Druga, križa komunističnih partij, je nastopila z evrokomunizmom kot »tretjo potjo« med stalinizmom in socialdemokracijo (leto prej ga je z izgonom diktature proletariata iz svojega kanona sprejela tudi Althusserjeva PCF). In zadnja, križa Althusserjeve lastne različice marksizma, ki so ji materialno podlago spodmahnili neuspeh kulturne revolucije na Kitajskem, razmah evrokomunizma in postopen razpad »dejansko obstoječih socializmov« (Elliot 2006, 255–256). Francoz in njegova partija sta se tako znašla v glede na šestdeseta leta radikalno spremenjeni konjunkturi, ki ju je v teoretskem in političnem pogledu pripeljala navzkriž.

Ključne točke spora med Althusserjem in evrokomunistično tendenco, ki je v drugi polovici sedemdesetih let začela prevladovati v PCF (pa tudi v komunističnih partijah drugih razvitih gospodarstev Zahodne Evrope, na primer v španski in italijanski), najbolje pokrije njegov spis iz leta 1978, »Marx v svojih mejah« (2006). Če se je evrokomunizem postavil na stališče razrednega kompromisa, češ da je za uspešen in miren prehod v (demokratični) socializem potrebno doseči sporazum, ki bo presegal meje delavskega razreda in s tem razredni boj v njegovi tradicionalni interpretaciji, pri tem pa kakor odskočno desko uporabiti institucije kapitalistične države, Althusser trdi, da je država v pogojih kapitalizma daleč od nevtralnega

stroja, ki bi ga bilo moč preprosto prevzeti in preusmeriti v katero koli smer. V omenjenem delu tako zagovarja tezo, da je kapitalistična država narejena za to, da je

ločena od razrednega boja, zato ker država potrebuje to »ločitev«, da bi lahko posegla v razredni boj »na vseh frontah« – ne samo za poseg v boj delavskega razreda, da bi lahko ohranila sistem izkoriščanja in splošnega zatiranja izkoriščanih razredov s strani kapitalistov, ampak tudi za poseg – če se že pojavi potreba – v razredni boj znotraj vladajočega razreda, z nalogo preseganja njegovih sporov, ki lahko resno ogrozijo ta razred, če je boj delavskega razreda in množic močan (prav tam, 71, poudarek v izvorniku).

Kaj pomeni, da je kapitalistična država »ločena« od razrednega boja? Mar ji Althusser s tem priznava popolno avtonomijo, posledično pa tudi neodvisnost pri razsojanju med nasprotujočimi si stranmi, kar je funkcija, ki ji jo pripisuje evrokomunizem? Ne, država je ločena od razrednega boja le zato, da bi lahko bila »razredna država, ki najbolje služi interesom vladajočega razreda« (prav tam, 78, poudarek v izvorniku). Leninistična drža torej, ki zahteva zrušitev kapitalistične države in njeno zamenjavo z novimi, socialističnimi institucijami.

Znotraj althusserovskega tabora je v tem obdobju sicer prišlo do razcepa, in sicer na leninistični (tu se je Althusserju pridružil še Étienne Balibar) in na bolj gramscijevski pogled, katerega najvidnejši zagovornik je bil gotovo Nikos Poulancas. Po Poulancasu je najmočnejši argument proti revolucionarnem prevratu kapitalizma smer, ki jo je po Leninovi smrti ubrala Sovjetska zveza. V nasprotju z Althusserjem in Balibarjem je tako podprl PCF pri izgonu diktature proletariata iz njene politične strategije in se, beroč Gramscija, osredinil bolj na predrevolucionarno kakor na postrevolucionarno dogajanje. Zagotoviti je želel demokratično naravo postrevolucionarne družbe s političnimi in ideološkimi boji, katerih namen ne bi bil zgolj izzvati končno krizo kapitalistične družbe, ampak tudi ohraniti njene politične svoboščine (Resch 1992, 367). Pri svojem zagovoru sodelovanja v parlamentarnih spletkah pa je bolj ali manj eksplicitno posvojil dve ključni predpostavki evrokomunizma, ki sta naznanjali neko zelo drugačno levico. Prvič – razredi, njihovi interesi in medsebojna razmerja niso več toliko objektivne kategorije, ki bi izhajale iz strukturnih položajev v produkcijskem procesu, kolikor so rezultat politične in ideološke artikulacije. In drugič – institucije kapitalistične države predstavljajo nevtralen teren, na katerem se bo skozi politično in ideološko artikulacijo izbojevala socialistična prihodnost. Od takšne zastavitve pa nismo več

daleč od postmarksizma Ernesta Laclauja in Chantal Mouffe, ki sta v osemdesetih letih althusserovsko-gramscijevski konceptualni aparat zagnala znotraj njima (Althusserju in Gramsciju) povsem tuje problematike in uzrla čisto politiko, razvezano od kakršne koli »zadnje instance«, tj. od gospodarstva, s tem pa sta še dokončno zapustila okvire historičnega materializma.

Namen našega magistrskega dela je skozi izginotje navezave tistega, kar se je po klasični marksistični topiki umeščalo v družbeno nadzidavo (država, pravo, ideologija), na njeno bazo (gospodarstvo) razgrniti transformacijo marksistične teoretske in socialistične politične prakse v drugi polovici 20. stoletja, ki je peljala prek Althusserjeve krize marksizma kot vmesnega trenutka, ko je veljalo tako »ne še« kakor »ne več«. Ta transformacija premore torej dve ključni razsežnosti, teoretsko in politično, pri čemer se bomo na tem mestu posvetili zlasti prvi, čeprav jo bomo razlagali tudi skozi drugo. V teoretski razsežnosti gre za premik od tistega, kar skupaj z nekaterimi drugimi popisovalci intelektualne zgodovine marksizma (gl. na primer Anderson 1976 in Jay 1984) imenujemo tradicija »zahodnega marksizma«, h kratki, a pomembni epizodi postmarksizma v osemdesetih letih. V politični razsežnosti pa gre za zamenjavo leninizma kot politične strategije zahodnih komunističnih partij z evrokomunizmom. V obeh primerih je druga stopnja prehoda napovedovala vsebinsko sicer manj radikalen, a simbolno celo pomembnejši rez. Postmarksizem se je zelo kmalu odrekel svoji nominalni predzgodovini in se raztopil v postmodernizem brez pretvez, v to veliko pripoved o diskurzu in razliki, o fragmentarni naravi realnosti in človeške identitete, evrokomunizem pa se je iztekel v še uradno ukinitvev komunističnih partij in prevlado socialdemokracije. Kot o prvem piše Ellen Meiksins Wood (1998, XII, poudarek v izvorniku), je danes več kakor jasno, da je »postmarksizem bil le kratka postaja na poti k protimarksizmu«.

1.1 Raziskovalna vprašanja

Da ne razkrijemo že vsega na začetku, se raje usmerimo k vprašanju, ki bodo vodila našo raziskovalno pot.

1. Ali lahko sploh rečemo, da je na polju leve politične teorije prišlo do prehoda od nekega »prej« k nekemu »pozneje«, ali pa je morda prišlo le do transformacije istega? V katerih

pogledih se ta pozneje razlikuje od svojega prej oziroma kakšna je vsebina prehoda, če velja prvo? Obstaja kakšna stična točka, ki omogoča spopad med obema stranema, ali pa je morda rez med njima popoln?

2. Kako razložiti prehod, če je do njega res prišlo? Ali imamo opravka z železnimi zakoni intelektualnega razvoja, z *Aufhebung* ene, preživete vednosti z drugo, logično naprednejšo ali naravi stvari primernejšo, ali pa gre morda razlago iskati zunaj teoretske prakse?
3. Ali je morda na njihovi ravni prišlo do sprememb, ki bi lahko pojasnile prehod od zahodnega marksizma k postmarksizmu na ravni teoretske prakse, če je ta res *naddoločena* (Althusserjev koncept, ki ga bomo pojasnili pozneje) z drugimi praksami?

1.2 Struktura magistrskega dela

Naše magistrsko delo vsebinsko sestavljata dva osrednja dela: očrt prehoda od zahodnega marksizma k postmarksizmu in prikaz njegovih zgodovinskih ali, natančneje, političnih pogojev. Nadalje je magistrsko delo razdeljeno na štiri poglavja.

1. Prvo poglavje je uvod, v katerem predstavimo problematiko, si zastavimo raziskovalna vprašanja ter pojasnimo strukturo magistrskega dela in njegovo teoretsko-metodološko izhodišče.
2. Sledi poglavje o prehodu od zahodnega marksizma k postmarksizmu, ki je razdeljeno na tri podpoglavja. V prvem predstavimo »prej« prehoda, tj. zahodni marksizem kot svojevrstno marksistično tradicijo, ki je nastala v Zahodni Evropi po prvi svetovni vojni in bila dejavna vsaj do konca šestdesetih let. V drugem predstavimo vmesno obdobje spopada med zahodnim marksizmom in (post-)strukturalizmom. V zadnjem pa predstavimo »pozneje« prehoda, tj. epizodo postmarksizma kot svojevrstne poststrukturalistične prilastitve zahodnega marksizma v drugi polovici sedemdesetih in v osemdesetih letih.

3. Poglavje o zgodovinskih pogojih prehoda je spet razdeljeno na tri podpoglavja. V prvem podpoglavju preverimo na marksistični levici uveljavljeno tezo, da je do prevlade, če že ne tudi do nastanka poststrukturalizma in postmarksizma prišlo zaradi spremenjenih političnoekonomskih pogojev, tj. zaradi prehoda k »poznem kapitalizmu« (Jameson 1991) ali »fleksibilnem režimu akumulacije« (Harvey 1989). V drugem podpoglavju skušamo utemeljiti politično prakso kot za razvoj teorije odločujočo zgodovinsko prakso. V zadnjem podpoglavju pa si pogledamo tri zgodovinske (politične) pogoje, za katere mislimo, da so odločilno prispevali k obravnavanem prehodu: zamenjava teoretikov delavskega razreda in *za* delavski razred z akademskimi, od delavskega razreda ločenimi mandarini, delavskega razreda z ljudstvom, množico ali multitudine, delavskih partij pa s socialdemokratskimi volilnimi strankami.
4. Sklep je zadnje poglavje, v katerem bomo podali sklepne misli in preverili, če je bil naš cilj, tj. odgovoriti na zastavljena raziskovalna vprašanja, dosežen.

1.3 Teoretsko-metodološko izhodišče

Kot ključno teoretsko in metodološko izhodišče nam bo, vsaj v obrisih, služila marksistična epistemologija, ki jo je Althusser v svojem zrelem obdobju,¹ izluščil iz Marxovih besedil iz njegovega zrelega obdobja, ki naj bi se začelo po letu 1845 (gl. Althusser 2005, 31–38). Ta podvig je marksistično filozofijo oziroma dialektični materializem opredelil kot »Teorijo teoretske prakse«, ki je tako pod Althusserjevim peresom prerasla enačenje z znanostjo o zgodovini družbenih formacij (historični materializem) ali, v najboljšem primeru, z metodo, katere vsebina je politična ekonomija. Pridobila je samostojen status kraljevske znanosti o teoretski praksi nasploh, čeprav se s tem njen predmet še ne izčrpa. Dialektični materializem je po Althusserju (prav tam, 169) namreč »splošna teorija (dialektika), v kateri je teoretsko

---

¹ Kolškova (2007, 149) Althusserjevo filozofsko biografijo razdeli na tri obdobja, in sicer glede na spremembe v njegovi opredelitvi filozofije: na obdobje teorije teoretske prakse in epistemološkega reza med znanostjo in ideologijo (ključni deli iz tega obdobja sta *Za Marxa* in *Brati Kapital*), obdobje filozofije kot razrednega boja v teoriji (*Lenin in filozofija*, *Filozofija in spontana filozofija znanstvenikov*) ter obdobje materializma srečanja oziroma aleatoričnega materializma (»Podtalni tok materializma srečanja«, *Machiavelli in mi*) kot filozofske tradicije, ki naj bi ji nezavedno pripadal tudi Marx. Na tem mestu smo vpregli le prvega, »zrelega« Althusserja, »zadnjega« Althusserja pa smo obravnavali na drugem mestu (gl. Kogej 2009).

izraženo bistvo teoretske prakse nasploh, skozi bistvo prakse nasploh, skozenj pa bistvo transformacij, 'razvoja' stvari nasploh.« Pod »prakso« Althusser (prav tam, 166–167, poudarki v izvorniku) razume

kateri koli proces *transformacije* določene dane surovine v določen *produkt*, transformacijo povzročeno z določenim človeškim delom, uporabljajoč določena (»produkcijska«) sredstva. V kateri koli takšni praksi *določujoč* moment (ali element) ni niti surovina niti produkt, ampak praksa v ožjem smislu: moment *dela transformacije* same, ki v določeni strukturi vpreže ljudi, sredstva in tehnično metodo uporabe sredstev. Ta splošna opredelitev prakse pokriva možnost partikularnosti: obstaja več različnih praks, čeprav organsko pripadajo isti kompleksni totaliteti. Tako »družbena praksa«, kompleksna enotnost praks, obstoječih v določeni družbi, vsebuje veliko število različnih praks. Ta kompleksna enotnost »družbene prakse« je strukturirana [...] tako, da je skupna določujoča praksa v njej praksa transformacije dane narave (surovin) v uporabne *produkte* z dejavnostjo živih ljudi, ki *metodično organizirano* uporabljajo *produkcijska sredstva* znotraj okvira določenih produkcijskih razmerij. Poleg [ekonomske – op. R. K.] produkcije družbena praksa vključuje druge ključne ravni: politično prakso [...], ki transformira svoje surovine: družbena razmerja v določen produkt (nova družbena razmerja); ideološko prakso (ideologija, verska, politična, moralna, pravna ali umetniška tudi transformirajo svoj predmet: človekovo »zavest«); in nazadnje *teoretsko prakso*.

Kakor preostale ima tudi teoretska praksa strukturo prakse nasploh, pri čemer njene momente, ki vodijo do končnega produkta, Althusser (prav tam, 183–191) opredeli še natančneje. Surovine v primeru teoretske prakse tako postanejo Občost I (predstave, koncepti in dejstva o začetnem predmetu spoznanja oziroma »abstraktno«). Občost II so produkcijska sredstva, zastopana s »problematiko« oziroma teoretsko matrico konceptov, ki določa, katera vprašanja se lahko postavijo in dobijo svoje odgovore (ali ne) ter kateri problemi bodo prepoznani in razrešeni (ali ne). Občost III je produkt teoretske prakse: nov predmet spoznanja oziroma »konkretno-v-mislih«, prek katerega se prilašča vednost o realnem predmetu oziroma »konkretnem-v-realnem«.² Proizvedeni predmet spoznanja, kakor tudi surovine in problematika, je lahko ideološki ali znanstven. Glede na to merilo (ključni sta naravi problematike in proizvedenega predmeta spoznanja) Althusser (prav tam, 167–168) razlikuje med teoretsko prakso ideologije in teoretsko prakso znanosti, razlika med njima pa ima obliko kvalitativne teoretske in zgodovinske diskontinuitete, ki jo imenuje »epistemološki rez«.

---

² Ta vidik althusserovske epistemologije, njen »teoreticizem« (Althusser 2005, 15) oziroma »spekulativni racionalizem« (Elliot 2006, 185), najverjetneje predstavlja rak rano tega projekta (gl. prav tam, 92–95).

Če se vrnemo k zgornjem navedku: teoretska praksa se nahaja v kompleksnem sistemu enotne družbene prakse, skupaj z ekonomsko, politično in ideološko. Podrobnosti okrog njihove medsebojne dinamike, ki je sicer predmet historičnega materializma, si bomo ogledali v teoretskem in metodološkem *intermezzu* v tretjem poglavju, ki bo skozi koncept naddoločenosti utemeljil primat politike pri določanju teoretske prakse, za zdaj pa velja spomniti, da teoretsko prakso vršijo živi ljudje znotraj določenih družbenih razmerij, da torej ne premore zgolj notranje razsežnosti, ampak tudi zunanjo, zgodovinsko.

[M]išljenje je zgodovinsko vzpostavljen sistem miselnega aparata, temelječ na in artikuliran skozi naravno in družbeno realnost. Opredeljuje ga sistem realnih pogojev, ki ga delajo [...] za določen produkcijski način vednosti. Kot takega ga vzpostavlja struktura, ki veže (*Verbindung*) tip predmeta (surovino), na katerem dela, razpoložljiva teoretska produkcijska sredstva (njeno teorijo, njeno metodo in njeno tehniko, eksperimentalno ali kakšno drugo) in zgodovinska razmerja (teoretska, ideološka in družbena), v katerih producira. Ta določen sistem pogojev teoretske prakse je tisti, ki določi kateremu koli danemu mislečemu subjektu (posamezniku) njegovo mesto in funkcijo v produkciji vednosti. Ta sistem teoretske produkcije – ki je tako materialni kakor »spiritualni« sistem, katerega praksa temelji na in je artikulirana skozi obstoječe ekonomske, politične in ideološke prakse, ki jo neposredno ali posredno oskrbujejo z osnovami njenih »surovin« – ima določeno objektivno realnost (Althusser in Balibar 2009, 44).

Če povzamemo in še nadgradimo predstavitev ključnih vidikov Althusserjeve interpretacije dialektičnega materializma. Prvič – teoretska praksa je kognitivno avtonomna, tj. določena z notranjo strukturo procesa in naravo teoretske produkcije (Občnost I → Občnost II → Občnost III, racionalistično razlikovanje med predmetom spoznanja in realnim predmetom), a družbeno zgolj relativno avtonomna. Drugič – osrednji element procesa teoretske produkcije je Občnost II oziroma problematika, do katere dostopamo prek metode, ki so jo Althusser, Balibar, Roger Establet, Pierre Macherey in Jacques Rancière razvili v *Brati Kapital* (prav tam), tj. »simptomatskega branja«, ki tako kakor Freudova psihoanalitska metoda vodi od površinskega diskurza k njegovemu latentnemu sistemu oziroma k nezavednem. In slednjič – epistemološki in zgodovinski prelom z ideološko in hkratno s konstitucijo znanstvene teoretske prakse imenujemo epistemološki rez. Od teh treh ključnih točk Althusserjevega epistemološkega projekta bomo pri naši analizi prehoda od zahodnega marksizma k postmarksizmu vpregli predvsem prvo, ob kakšni drugi priložnosti pa bi se bilo zanimivo spustiti tudi v simptomatsko branje del iz obeh tradicij, preveriti njun epistemološki status

(znanstveni ali ideološki) ter morebitno prisotnost in naravo (progresivna ali regresivna) epistemološkega reza.

2 Od (zahodnega) marksizma k postmarksizmu

Preden se spopademo s pogoji prehoda, naj prvo predstavimo prehod od česa k čemu se je sploh zgodil. V prvem podpoglavju drugega poglavja našega magistrskega dela bomo predstavili osnovne koordinate zahodnega marksizma, ki je izhodišče prehoda, in poiskali ključno značilnost te tradicije, ki bi jo lahko povezala z naslednjo etapo prehoda, s strukturalizmom in poststrukturalizmom. V drugem podpoglavju bomo to skupno točko vzeli kot bojno polje med obema intelektualnima tradicijama, kot bojno polje, na katerem se bo bitka nadaljevala tudi v tretjem in hkrati sklepnem podpoglavju tega poglavja. Tam bomo obravnavali postmarksizem kot svojevrsten poststrukturalistični poskus prilastitve določenih teoretskih in političnih momentov zahodnega marksizma ter ugotovili, ali hipoteza o teoretski nadmočnosti (post-)strukturalizma in postmarksizma kot temeljnemu dejavniku prehoda drži.

2.1 Dialektika porazov

»Zahodni marksizem« je oznaka, ki jo je prvič uporabila Kominternina v svojih napadih na Karla Korschja in Györgyja Lukácsa, ta pa sta si jo prisvojila ter z njo razmejila bolj neodvisen in kritičen marksizem od partijskega in »znanstvenega« marksizma Druge in Tretje internacionale. Resnično populariziral pa jo je šele Maurice Merleau-Ponty v *Avanturah dialektike*. Z njo je zajel podtalno tradicijo humanističnega, subjektivističnega in nedogmatičnega marksizma, ki je predstavljala negacijo uradne sovjetske ideologije in ki se je tako kakor pri Kominterni začela z Lukácsom (Jay 1984, 1–2). Pozneje sta za njen današnji pomen največ naredila dva avtorja, in sicer Martin Jay v *Marksizmu in totaliteti* (1984), predvsem pa Perry Anderson v *Premislekih o zahodnem marksizmu* (1976). Medtem ko se analitični pristopi pri njiju in drugih zgodovinarjih zahodnega marksizma (gl. na primer Jameson 1974, Jacoby 1981 in Anderson 1995)³ k sami tradiciji razlikujejo, pa ta v več ali

---

³ Za alternativni vpogled v razvoj in usodo marksistične teorije v našem zgodovinskem obdobju (od oktobrske revolucije pa do sredine osemdesetih let), ki analize zahodnega marksizma tako dopolnjuje kakor (po geografskem obsegu in obsegu obravnavnih tradicij) presega, gl. McLellan 1998, Hobsbawm 2011, 261–313 in 344–398, in Therborn 2008. Kakovostne študije zgodovine marksistične teorije iz tega obdobja so prispevali tudi naši avtorji, na primer Debenjak 1974, Sedmak 1986 in 1988 ter Zgaga 1989, za diagnozo stanja sodobne marksistične teorije pa gl. Krašovec 2011a.

manj vseh primerih kadrovske zajema Gramscija, Korschja, Lukácsa in Ernsta Blocha, frankfurtovce Theodorja Adorna, Jürgena Habermasa, Maxa Horkheimerja in Herberta Marcuseja, Francoze Luciena Goldmanna, Henrija Lefebvra, Mauricea Merleau-Pontyja, Jean-Paula Sartra in Althusserja ter Italijana Lucia Colletija in Galvana Della Volpa. Vsi naštetih so se formirali, če niso bili tam že od rojstva, v Avstriji, Franciji, Italiji ali v Nemčiji, in bili, z izjemo Gramscija, buržoaznega porekla (Anderson 1976, 26).⁴

Kot izpostavi Göran Therborn (2008, 84–87), tako Anderson in Jay kakor zgodovinarji zahodnega marksizma, ki so jima sledili, zahodnega marksizma ne opredeljujejo kot enotno in neprekinjeno linijo misli, ampak kot politično avtonomno tradicijo marksizma v državah razvitega kapitalizma, zlasti tistih Zahodne Evrope, v desetletjih po oktobrski revoluciji.⁵ Kot tako jo ločijo tako od tradicij iz drugih koncev sveta kakor od uradnega kanona komunističnih partij in drugih levih političnih gibanj. Seveda zgoraj naštete avtorje družijo tudi določene formalne in tematske sorodnosti, ki si jih bomo ogledali v nadaljevanju, vendar še vedno velja, da je zahodni marksizem kot tradicija predvsem *Nachkonstruktion*, ki ima kot taka zelo specifičen pomen celo v najmanj pristranskih in najbolj eruditskih interpretacijah, kar Andersonova in Jayeva gotovo sta. Tako lahko torej tudi v primeru zahodnega marksizma uporabimo obtožbo François Cusseta (2008, 17–130), ki jo je ta sicer naslovil na obravnavo t. i. »francoske teorije« na oddelkih za francoščino in primerjalno književnost elitnih ameriških univerz, da imamo namreč opravka z »izumom korpusa«, čeprav ima zahodni marksizem tudi kot izum s svojim referentom gotovo več skupnega kakor francoska teorija z Gillesom Deleuzom, Jacquesom Derridajem ali Michelom Foucaultom.

Kako torej zajeti tradicijo zahodnega marksizma, če nam že njeni avtorji niso sami predstavili svojih najmanjših skupnih imenovalcev? Anderson (1976, 19–21) izvora tradicije najde v treh valovih političnih porazov leve, ki so sledili ruski revoluciji leta 1917. Prvi val so bili

---

⁴ Zanimivo je, da te študije s seznamov predstavnikov zahodnega marksizma praviloma izpuščajo člane jugoslovanske šole Praxis, na primer Milana Kangrga, Mihaila Markovića in Gaja Petrovića, čeprav je bil zahodni marksizem zelo očitno njen temeljni teoretski vir, zahodni marksisti pa so redno obiskovali njihovo poletno šolo na Korčuli in objavljali v njihovi reviji. Za več o Praxis gl. Marković in Cohen 1975 ter Popov 2003.

⁵ Zaradi takšne opredelitve moramo iz nabora študij zahodnega marksizma na žalost izločiti sicer izredno kakovostno delo *Zahodni marksizem in Sovjetska zveza* (2007) Marcela van der Lindna, saj to k zahodnim marksistom v sozvočju z Merleau-Pontyjem šteje vse marksiste zahodno od železne zavese, ki so kdaj kritično razmišljali o sovjetski ekonomiji, politiki ali družbi.

neuspehi poskusov revolucionarnega udara v Avstriji, Italiji, Nemčiji ter na Madžarskem med letoma 1918 in 1922, ki je, skupaj z najhujšo gospodarsko depresijo v zgodovini kapitalizma, v naslednjem desetletju odprl vrata zmagi fašizmov in nacizma v teh državah. Drugi val porazov so bile ljudske fronte v Španiji in Franciji, ki so se končale s padcem republike v prvi državi in z vichyjskim režimom v drugi. Zadnji val pa so bila osvobodilna gibanja Zahodne Evrope, ki so jih vodile komunistične partije, po vojni nesposobne transformirati pridobljen politični zagon v trajnejšo prevlado. Če upoštevamo še stalinizem Sovjetske zveze in manko revolucionarnega vrenja v anglosaksonskem svetu, potem postane jasno, da je bila marksistična teoretska praksa ujeta s precej šibkejšo politično prakso kakor med Drugo internacionalo. In ker v Franciji, Italiji in v Nemčiji, ki so bile med letoma 1918 in 1968 glavne domovine zahodnega marksizma, ni bilo nič drugače, teoretska praksa ni mogla drugega kakor zrcaliti ubožnost tega stanja.

Razvoj marksizma v teh treh državah je bil pogojen z obstojem množičnih Komunističnih partij s podporo ključnih segmentov delavskega razreda ter s številčnimi in radikaliziranimi intelektualci. Če ti pogoji niso bili izpolnjeni, kakor na primer v Veliki Britaniji, kjer je bil delavski razred na strani socialdemokratskega reformizma, ali v Španiji, ki je delavski razred z revolucionarnimi simpatijami sicer imela, zato pa so izostali intelektualci, se marksistična kultura ni razvila (prav tam, 28).⁶ Ampak to ne pomeni, da je bila drugje vez med intelektualci ter delavskim razredom in njegovimi političnimi organizacijami trdna. Prav nasprotno, temeljna značilnost zahodnega marksizma je po Andersonu (prav tam, 29) ravno »strukturna ločitev tega marksizma od politične prakse«. Lukács, Korsch in Gramsci, njegovi ustanovni očetje, so bili sicer voditelji komunističnih gibanj v svojih državah, vendar sta izgnanstvo ali zapor sčasoma to vez prekinila. Teoretska praksa od takrat naprej svojega mesta ni več našla v partijah in sindikatih, ampak v raziskovalnih inštitutih, kakršen je bil Inštitut za družbene raziskave Univerze v Frankfurtu, in na univerzitetnih oddelkih, največkrat filozofskih. Trend, ki se je začel s frankfurtsko šolo, je pripeljal do tega, da v petdesetih letih, z izjemo Sartra, ki si je kot uspešen pisatelj to lahko privoščil, med zahodnimi marksisti ni bilo več teoretika, ki ne bi namesto položaja v razrednem boju zasedal akademskega položaja na kateri od svetovnih univerz (prav tam, 49–50).⁷

---

⁶ O odnosu med levičarskimi intelektualci in njihovimi uradnimi političnimi zastopniki v tem obdobju podrobneje v Hobsbawm 2011, 261–313. Gl. tudi monumentalno študijo Marxove politične dediščine, *Sto let socializma* (2010) Donalda Sassoona, zlasti strani 364–369.

⁷ Tudi v tem primeru gl. za podrobnejši opis Hobsbawm 2011, in sicer strani 364–369. Sicer bo več o

A kljub temu, da lahko Marcusejev (v Jay 1984, 11) opis Goldmanna (»[R]adikalni intelektualec, ki je bil ponosen na to, da je intelektualec – brez najmanjšega občutka manjvrednosti, tako razširjenega med novo levico, ker je intelektualec, a ne tudi delavec; zanj je bil razum revolucionaren že po naravi.«) razširimo tudi na njegove kolege, da je jezik, ki so ga uporabljali, teoretsko prakso transformiral v »ezoterično disciplino, katere visokotehnični idiomi so merili njeno razdaljo do politike« (Anderson 1976, 53), in da so se praviloma držali stran od neposrednega političnega delovanja, so zahodni marksisti ves čas trajanja tradicije ostali zavezani interesom delavskega razreda. Nekateri so kot člani stalinističnih komunističnih partij resda bolj ali manj odkrito razvijali teorije, ki so šle mimo narekov Kominterne (Lukács, Della Volpe in Althusser so vsi ubrali to pot), drugi so prakso komunističnih partij kritizirali od zunaj (Sartre), spet tretji pa so se umaknili v popolno osamo (Adorno), vendar se nihče od njih, z izjemo nekdanjih althusserovcev, o katerih bomo govorili pozneje, Colletija in poznega Horkheimerja, ni premaknil radikalno v desno ali zapadel pod vpliv socialdemokratskega reformizma (Anderson 1983, 18; Jay 1984, 8). Jih je pa zato odsotnost povezave z (in še prej sploh obstoja) odprtim mednarodnim političnim gibanjem omejila na avtizem političnega in teoretskega referenčnega kroga, ki je le redko predril meje njihovih držav (Anderson 1976, 68–70).

Institucionalni premik od partije k univerzi je s sabo prinesel tudi intelektualnega. Če lahko za predstavnike Druge internacionale rečemo, da so se ukvarjali predvsem z mišljenjem politike in gospodarstva, so se zahodni marksisti vrnili nazaj k filozofiji, kjer je prednjačilo vprašanje Marxove metode (prav tam, 53). Zahodni marksizem je tako izpolnil Gramscijevo (v Jay 1984, 2) zahtevo po »revoluciji proti *Kapitalu*«, tj. proti tako fatalističnemu ekonomizmu Druge internacionale kakor voluntarističnemu poveljevanju partije Tretje, ki ni izhajala le iz objektivnih gospodarskih in političnih okoliščin, ampak tudi iz izida do takrat nepoznanih Marxovih zgodnjih del, zlasti njegovih *Pariških rokopisov* iz leta 1844 (Anderson 1976, 50). Za namene izgradnje marksistične filozofije so se zahodni marksisti obračali k filozofskim tradicijam, zunanjim in predhodnim Marxovim mislim, tj. k Heglu, k Spinozi, h Kantu, h Kierkegaardu, k Schellingu idr. Hkrati so se napajali tudi pri drugih nemarksističnih intelektualnih sistemih. Lukács je navdih iskal pri Webru, Gramsci pri Croceju, Sartre pri Heideggerju, Althusser pri Lacanu itn. Ta vdor tujega intelektualnega vpliva v historični

---

institucionalni ugnezenosti levičarskih intelektualcev povedano v tretjem podpoglavju tretjega poglavja našega magistrskega dela.

materializem, skupaj z okoliščinami vojne, gospodarske depresije, stalinizma, splošne odtujitve zaradi razcveta potrošniške družbe in množičnih medijev ipd., je s sabo prinesel teoretski pesimizem, ki ga prejšnje generacije niso poznale in ki se je kazal na primer v Sartrovi teoriji logike redkosti, Marcusejevi viziji družbene enodimenzionalnosti in Althusserjevem vztrajanju pri brezzgodovinskosti ideologije.⁸ Poleg filozofije pa so se pripadniki zahodnega marksizma neprimerno več kakor njihovi predhodniki ukvarjali tudi z analizo tistega, kar po ponesrečeni in tako pogosto izrabljeni metafori baze in nadstavbe spada v slednjo, kjer sta bili posebne pozornosti deležni kultura in ideologija (prav tam, 75–78).

Ta dolga tradicija, pravi Anderson (prav tam, 95–96), se je izčrpala konec šestdesetih let z zrušitvijo dveh temeljnih zgodovinskih pogojev ločitve med politično in teoretsko prakso. Prvega je zrušilo prebujenje množičnih gibanj v Zahodni Evropi, od katerih najbolj spektakularen izraz je bil seveda maj 1968, za tem pa so prišli še protesti italijanskega industrijskega delavskega razreda leto pozneje, v naslednjem desetletju pa še stavka rudarjev, ki je z oblasti spravila britanske konservativce (za kar se je v osemdesetih letih izdatno maščevala Thatcherjeva), in vstaja proti fašističnemu režimu na Portugalskem.⁹ Nobeno od teh gibanj ni izhajalo iz strank tradicionalne levice, iz birokratiziranih komunističnih partij ali socialdemokratskih strank, so pa vseeno (ali ravno zaradi tega) obudila upanje, da bo sinteza politične in teoretske prakse morda ponovno le mogoča. Drugi pogoj pa je izginil z dolgim stagflacijskim obdobjem iz sedemdesetih let, ki je prekinil od leta 1945 trajajoče obdobje stabilne gospodarske rasti in rastočih mezd ter radodarne socialne države, torej tisto, kar so ekonomski zgodovinarji (na primer Armstrong, Glyn in Harrison 1991, Marglin in Schor 1992 ter Hobsbawm 1996, 225–402) poimenovali »zlata doba kapitalizma« in kar je delavski

---

⁸ Therborn (2008, 91) s tezo o »teoretskem pesimizmu« avtorjev zahodnega marksizma, kakor tudi s tisto o njihovih izvorih za poraz, ne soglaša. Namesto v porazih socialistične politike na zahodu izvor takšnega marksizma prepozna v oktobrski revoluciji in izgradnji Sovjetske zveze kot prednje straže svetovne socialistične transformacije, ki bi sčasoma, ampak neizogibno, napočila tudi na zahodu. A medtem ko socializacijskega pomena oktobrske revolucije in prisotnosti realno obstoječega socializma ne gre podcenjevati, hkrati ne moremo zanikati, da je na naše junake večji vtis verjetno naredila neposredna izkušnja »izgubljenih revolucij« (gl. Harman 2008), prav tako pa si večina ni zatiskala oči pred zatiralsko naravo Sovjetske zveze, zlasti v njenem stalinističnem obdobju. Althusserjeva strukturalistična interpretacija Marxa v *Za Marxa* in *Brati Kapital* naj bi po zgledu kitajske revolucije tako predstavljala »levo kritiko stalinizma« (gl. Elliott 2006, 232–240).

⁹ Za več informacij o političnem vrenju konec šestdesetih in na začetku sedemdesetih let gl. Harman 1998. Harman to obdobje postavi v zgodovinski okvir »izgubljenih revolucij«, kamor spada tudi nemška iz let 1918–1923 (gl. prejšnjo opombo).

razred zamajalo v pasivno pričakovanje neskončnega višanja življenjske ravni v okvirih kapitalizma.

Jay (1984, 1–20) s parametri zahodnega marksizma, kot jih predstavi Anderson, soglaša, ga pa dopolni z opažanjem, da je avtorje iz te tradicije družil še koncept totalitete. S tem seveda noče ponoviti Lukácsa, ki je v *Zgodovini in razredni zavesti* zapisal, da marksizem od buržoazne misli loči prav gledišče totalitete, ali reči, da druge marksistične tradicije niso zasedale tega gledišča, ampak da so zahodni marksisti, bolj kakor drugi, vzeli koncept totalitete za osrednji predmet svojega filozofskega poizvedovanja (prav tam, 14). Ta koncept ga nato vodi skozi zgodovino tradicije in opus posameznih avtorjev, na koncu katerih lahko sklenemo, da imamo opravka s postopnim napredovanjem od Lukácsove ekspresivne k vedno bolj razsrediščeni, fragmentirani in fluidni totaliteti, za kakršno je očiten primer Althusserjev sistem naddoločenosti, pluralnosti in relativne avtonomije instanc, menjavanje teh na položaju dominante itn. V sklepnem delu (prav tam, 510–538) pa se Jay spoprime še s poststrukturalizmom, z Rolandom Barthesom, z Deleuzom, z Derridajem, s Foucaultom, z Jacquesom Lacanom, z Jean-Françoisom Lyotardom idr., ki jih na ravni najmanjšega skupnega imenovalca opredeli prav z njihovo nastrojenostjo proti totaliteti (prav tam, 515) in ki so s svojimi deli povsem transformirali teoretsko krajino prej cvetočih domovin zahodnega marksizma.¹⁰ K tem avtorjem se bomo obrnili v naslednjem podpoglavju.

2.2 Pariška reakcija

Zgoraj naštete avtorje, ki jih lahko umestimo tudi v širšo kulturno in teoretsko formacijo postmodernizma in do katerih je pot vodila prek strukturalizma, Anderson na nekem drugem mestu, v *Na sledeh historičnega materializma* (1983, 32–33), označi za intelektualne reakcionarje, Pariz pa za njihovo prestolnico. Tam preveri tudi zelo uveljavljeno hipotezo (gl. zlasti Laclau in Mouffe 1987, ki ju bomo obravnavali v naslednjem podpoglavju, ter njune bralce, na čelu s Sim 2000), da naj bi se francoski marksizem po izteku ugleda, ki ga je pridobil z zaslugami komunistov v osvobodilnem gibanju med drugo svetovno vojno in zaradi katerega je nato lep čas užival v skoraj popolni intelektualni prevladi, v šestdesetih letih

---

¹⁰ Geografski poudarek: tako kakor zahodni marksizem (Avstrija, Francija, Nemčija) sta tudi (post-)strukturalizem in spopad med obema po svojih izvorih precej lokalizirana pojava, omejena predvsem na Francijo, čeprav je srednjeročni in dolgoročni domet v vseh treh primerih seveda širši. Več o tem v nadaljevanju.

končno srečal z dostojnim nasprotnikom, s strukturalizmom in nato še s poststrukturalizmom.¹¹ Teoretska razsežnost krize Althusserjeve lastne (strukturalistične) različice marksizma, o kateri smo pisali v uvodu, kakor tudi zahodnega marksizma nasploh, je po tej razlagi torej posledica čelnega spopada s (post-)strukturalizmom, iz katerega je nato kot prepričljiva zmagovalka izšla nasprotna stran in dosegla premik od Marxa k Nietzscheju, ne pa posledica zamenjave teoriji zunanjih okoliščin, razen v kolikor so te razkrinkale pojasnjevalno in napovedovalno nemoč marksizma. Ko se je Althusserju in zahodnemu marksizmu torej iztekel nezaslužen družbeni vpliv, ju je lahko končno nadomestila teoretsko in analitsko nadmočna intelektualna tradicija.¹²

V prid Andersonove hipoteze govori tudi obstoj skupnega bojnega polja, na katerem se nahajajo vprašanja strukture, subjekta ter njunega razmerja v družbi in človeški zgodovini (Anderson 1983, 33–34), kar seveda spada v problematiko, ki jo Jay povzema pod konceptom totalitete. Tej skupni točki, zaradi katere je bil čelni spopad sploh mogoč, se je pridružila še cela vrsta drugih kontinuitet med obema stranema, teoretskih in biografskih. Tako kakor zahodni marksisti so se tudi novi teoretiki ukvarjali predvsem s filozofijo in z analizo tistega, kar je nekoč pripadalo družbeni nadstavbi, tj. prava in ideologije (o državi so, z izjemo Foucaulta, večinoma molčali). Za biografsko in institucionalno kontinuiteto pa je lahko nazoren primer spet Althusser, ki je kot docent na École normale supérieure med svoje študente, ki so pozneje tudi sami postali akademiki, štel mnoge člane mlajše generacije francoskih filozofov (naj omenimo le imena, kot so Balibar, Derrida, Foucault, Macherey, Poulancas ter v naših logih tako zelo popularna Alain Badiou in Rancière), ki je nanje tudi teoretsko vplival in bil prvo teoretsko ime PCF, s tem pa tudi ena najvidnejših tarč francoskega antikomunizma (gl. Balibar 2009, 94–97).¹³

---

¹¹ Zaradi ustaljenosti smo nominalno razliko med strukturalizmom in poststrukturalizmom obdržali tudi mi, soglašamo pa z Močnikom (1989, 256), ko pravi, da je izraz »poststrukturalizem« nesmiseln, saj je zgolj preimenovanje strukturalizma, do katerega je prišlo iz »reprodukcijskih potreb ideoloških in kulturnih aparatov, zlasti iz potrebe po modnih menjavah v ameriškem univerzitetnem pogonu.« Za podrobno ponazoritev tega procesa gl. Cusset 2008, 28–32.

¹² Najboljši analizi odnosa med strukturalizmom in strukturalističnim marksizmom nasploh ter Althusserjem posebej sta gotovo Bentonova *Vzpon in padec strukturalističnega marksizma* (1984) ter Rescheva *Althusser in obnova marksistične družbene teorije* (1992), za odnos med poststrukturalizmom in Althusserjem pa uvodno poglavje v Choatovi *Marx skozi poststrukturalizem* (2011).

¹³ Paradigmatičen je njegov odnos s Foucaultom. Poleg njunega sodelovanja v okviru ÉNS in Foucaultovega priznanja, da mu je Althusser služil kot vir in navdih (michelfoucault.info), ju je družilo vsaj še dopisovanje

Obtožbi o teoretskem reakcionarstvu lahko dodamo še podobno o političnem. Če pri večini na (strukturalističnem) začetku njihovih biografij najdemo vsaj koketiranje s komunizmom, pa so pozneje (še vedno primer Foucaulta) zastopali vse od tehnokratskega funkcionalizma, prek libertarnega levičarstva do skrajnega antikomunizma, pri katerem so prej ali slej pristali tudi drugi iz njegove tradicije (Anderson 1983, 56–57; gl. Lecourt 2001, 33–45, za konkretni primer Foucaulta), enako pa velja tudi za »nove filozofe«, drugo veliko vejo francoske reakcije, ki so jo povečini sestavljali nekdanji althusserovci. Njihova kritika realno obstoječih socializmov v vzhodni Evropi in Rusiji, s *Arhipelagom gulagom* Aleksandra Solženicina kot ključno iztočnico, pa jih je seveda popeljala tudi v spopad z marksizmom kot teoretskim obrazom njihovega političnega sovražnika. Vendar se niso ustavili pri obtožbah o pomanjkanju njegove teoretske in analitične moči, ampak so šli dlje in ga obtožili za sokrivca v političnih zločinih. In tako tudi po tej poti pridemo do totalitete, tega velikega greha razsvetljenskih diskurzov, ki svojim nasprotnikom predstavlja »zaprtje in smrt, konec razlike, želje in ne-identitete« (Jay 1984, 536).

Če se vrnemo k Andersonovi hipotezi, je strukturalizem, zlasti pa poststrukturalizem, kljub skupnim točkam in kontinuitetam na ravni teoretske prakse pomenil prelom z zahodnim marksizmom. Potem ko predstavi dialog med obema stranema na primeru Sartra in Clauda Lévi-Straussa, Althusserja pa kot utelešenje vdora strukturalističnih vplivov v sam zahodni marksizem, Anderson (1983, 40–55) opredeli osnovni prostor, v katerem so strukturalistične in poststrukturalistične teorije poenotene kot serije mogočih potez ali logičnih operacij s tremi osnovnimi značilnostmi, med katerimi je izhodiščna »iztirjenje jezika« (ang. *exorbitation of language*) (prav tam, 40).¹⁴ Prepoznavajoč izvor strukturalizma v lingvistični teoriji

---

(Montag 2002, 12), Althusserjeve omembe Foucaulta skozi celoten *Brati Kapital*, priznanje dolga Foucaultu v dodatku k angleškemu prevodu *Za Marxa* (2005, 257–258) in zelo osebni odnos, ki je, vsaj z Althusserjeve strani, segal vse od ljubosumja do neizmerne spoštovanja (gl. Johnson 1995). Tudi po Jayu (1984, 518) je Foucault »predstavljal najdirektnjši izziv tradiciji zahodnega marksizma«, saj je bil »od vseh poststrukturalistov še najbolj odločen razširiti kritiko [marksističnega holizma – op. R. K.] jezika, filozofije, psihologije in kulture na družbo in politiko«. Za širšo predstavitev tesne, skoraj incestoidne prepletenosti francoske akademske scene gl. Schrift 2006.

¹⁴ Z Andersonom (1983, 40) velja poudariti, da nihče od avtorjev iz teh dveh tradicij ni izvedel vseh treh potez, kakor tudi to, da med njimi prihaja zgolj do delnega prekrivanja teoretskih stališč. Vsaj za poststrukturalizem podobno trditev najdemo tudi pri Jayu (1984, 514–515), ki pravi, da poststrukturaliste že na nominalni ravni opredeljujemo zgolj glede na tisto, čemur sledijo, ne pa glede na pozitivno vsebino, kar je vedno znak omejene koherentnosti kulturnega fenomena, o čemer priča tudi analogni primer postmodernizma.

Ferdinanda de Saussurea oziroma, natančneje, v njegovem razlikovanju med *langue* in *parole*, med abstraktnim jezikovnim sistemom in posameznimi jezikovnimi dejanji, se Anderson loti Lévi-Strausove zaradi specifičnosti jezika neupravičene aplikacije de Saussurea na polje antropologije, kar naj bi bil prvotni greh strukturalizma kot intelektualne tradicije.¹⁵ S tem ko je Lévi-Strauss odmisli vsakršno specifičnost jezika, se je namreč odprla pot strukturalistični analizi še na vse ostale družbene strukture. In res, Lévi-Straussu je sledil Lacan, oznanjajoč, da je tudi nezavedno strukturirano kot jezik, njemu drugi strukturalisti, njim pa Derrida, ki je z zavrnitvijo predstave o jeziku kot stabilnem sistemu objektivizacije in ustoličenju jezika kot samotnega ontološkega principa zakrivil še premik k poststrukturalizmu (prav tam, 40–42).

Prvotnemu grehu sta sledili še dve posledici, »redčenje resnice« (ang. *attenuation of truth*) in »ponaključenje zgodovine« (ang. *randomization of history*) (prav tam, 45 in 48). Prva stoji za procesom »postopne megalomanije označevalca« (prav tam, 45). Medtem ko lahko pri de Saussureu še srečamo krhko ravnotežje med označevalcem in označencem, ko prvi pomensko vrednost pridobi šele z diferencialnim mestom znotraj sistema *langue*, pri čemer pa obstaja tudi možnost menjave besede po drugi osi z idejo, da se z razvojem strukturalizma postopoma ukinja ali vsaj ponižuje slednjega. Uporaba prostorske topike pri Lacanu, ko opisuje njun odnos kot drsenje označenca pod označevalca (označenec je v tem primeru sicer tudi sam metafora, namreč subjekt), je pomenljiva, saj s tem pomen postane popolnoma odvisen od označevalne verige (nezavednega), ki s spreminjanjem vztrajno razbija iluzijo o stabilni identiteti jaza. Derridaju je ostala zgolj še ukinitiv znak kot enotnosti-v-razliki označevalca in označenca z zavrnitvijo vsakršne avtonomije označenca, s tem pa tudi možnosti razmerja jezika do zunajjezikovnih referentov (prav tam, 45–46).

Zadnja posledica, ponaključenje zgodovine, je seveda tista, ki najbolje povzema (post-)strukturalistično mišljenje družbenega in zgodovine. Ko lingvistični model enkrat postane splošna paradigma v družboslovju in humanistiki, se s tem spodmaknejo tla predstavi o določljivosti vzroka. Razlog za to leži v naravi razmerja med *langue* in *parole* v strukturalistični lingvistiki oziroma med strukturo in subjektom v strukturalizmu širše. Pri de Saussureu namreč jezik kot sistem vzpostavlja zgolj formalne pogoje možnosti govora, nima

---

¹⁵ Za prepričljivo in izčrpno marksistično kritiko (post-)strukturalističnih zlorab de Saussureove lingvistike konkretno ter temeljnih potez poststrukturalizma in akademskega postmodernizma širše gl. Meiksins Wood in Bellamy Foster 1997, zlasti prispevke Meiksins Woodove, Davida McNallyja in Francisa Mulherna.

pa vpliva na njegove vzroke, ki pripadajo splošni zgodovini in do katerih zato ne dostopamo skozi lingvistiko, ampak skozi druge metode znanstvene poizvedbe. Po de Saussureu pa je strukturalizem začel predstavljati pogoje možnosti, kakor da so hkrati tudi vzroki. Najboljši primeri te zmede pa so Lévi-Straussove študije mitologij v primitivnih družbah in Foucaultovi poskusi izgradnje arheologije vednosti v civiliziranih (prav tam, 48–49; gl. tudi Clark 1981).

Čisti determinizem, ki ga takšna zastavitev implicira, se je paradoksalno iztekel v absolutno kontingentnost, ki posnema zgoraj omenjeno delitev na *langue* in *parole*, z operacijo poenotenja in fiksacije na prvi ravni (epistemologija) ter kontingentnostjo na drugi (zgodovina) (prav tam, 50). Derrida, ki Andersonu (prav tam, 53–54) tudi tu služi kot utemeljitelj poststrukturalizma, je nato uvidel veliko protislovje strukturalizma, tj. da vsaka stabilna struktura sloni na tihi predpostavki centra, ki uhaja njenim določitvam, oziroma z drugimi besedami subjekta (Lévi-Straussa ali Foucaulta), izvzetega iz strukture, ki jo motri nekje z varne razdalje, in strukturo podvrgel radikalni dekonstrukciji. Rezultat je bila struktura brez subjekta, ki se z vzpostavitvijo takoj razpusti, saj hkrati s subjektom izgubi tudi tisto, kar jo kot strukturo sploh opredeljuje, tj. objektivne koordinate organizacije. Struktura tako preide v svoje nasprotje, kot rezultat pa dobimo poststrukturalizem oziroma »subjektivizem brez subjekta« (prav tam, 54).

2.3 Marksizem brez razredov

Čeprav se je poststrukturalizem z Marxom in marksizmom večkrat bodel neposredno, najbolj razvpito seveda v Lyotardovem *Postmodernem stanju* (2002),¹⁶ ga ni nikoli skušal zamenjati z lastno teoretizacijo »pravilne« politične strategije in organizacijskih oblik. Šele konec sedemdesetih in v osemdesetih letih se je našla skupina teoretikov, ki je na tej osnovi skušala zgraditi koherentno politično teorijo. Ta projekt je znan kot postmarksizem, z Laclaujem in Mouffovo kot njegovima najbolj reprezentativnima figurama in njuno *Hegemonijo in socialistično strategijo* (1987) kot temeljnima deloma, k njima največkrat prištevamo tudi poznega Poulancasa, Barryja Hindessa, Paula Hirsta in Garetha Stedmana Jonesa, nekateri pregledi postmarksizma pa vanj umeščajo še Judith Butler, Davida Resnicka, Richarda

---

¹⁶ Za podroben pregled kritičnih branj Marxa s strani poststrukturalistov gl. Choat 2011. Choat pokaže, kako je bil Marx še kako prisoten v njihovih besedilih, čeprav ne vedno izrecno, več ali manj vsi pa so mu priznavali svoj dolg. Gl. tudi Peters 2001.

Wolffa, Slavoj Žižka, poznega Machereya pa tudi pozna Althusserja in Foucaulta. Ne glede na spore v zvezi s kadrovske zasedbe pa so si več ali manj vsi analitiki edini, da je postmarksizem poststrukturalistična interpretacija zahodnega marksizma, ki se ne ustavi pri njegovi zavrnitvi, ampak skuša tudi posvojiti nekatere od njegovih političnih, vsaj na nominalni ravni pa tudi teoretskih momentov (gl. na primer Meiksins Wood 1998, Sim 2000, Goldstein 2005 in Bouchner 2008). Za namene Andersonove hipoteze lahko postmarksizem torej služi kot najbolj neposreden primer spopada med zahodnim marksizmom na eni strani in poststrukturalizmom na drugi, s problematiko koncepta totalitete kot osrednjim bojnim poljem.

Kot v delu, ki danes velja za zgled vsem kritičnim analizam postmarksizma, *Umik od razredov* (s ciničnim podnaslovom *Novi »pravi« socializem*), piše Meiksins Woodova (1998, 8), se je ta vzpostavil v obdobju med letoma 1976 in 1985, njegovi izvori pa segajo še dlje v zgodovino, namreč v althusserovstvo ter v politično in teoretsko formacijo, ki jo je zaznamovalo leto 1968. Pot, ki jo je prepotoval tipični predstavnik te tradicije, tako vodi od presajenega maoizma šestdesetih let, razumljenega skozi Althusserja, do evrokomunizma in njegovih desničarskih sorodnikov. Linija, ki smo jo omenili že v uvodu in ki teče od Althusserja prek Poulancasa k Laclauju in Mouffovi, pokrije več ali manj vse etape politične in teoretske poti postmarksizma s sredino sedemdesetih let kot prelomnico, ko sta na primer Hindess in Hirst (če vzamemo v literaturi manj prežvečen par) v kratkem obdobju dveh let opravila razdaljo od zadnjih ostankov maoističnega althusserovstva k začetkom postalthusserovskega laburizma.¹⁷ Althusserovstvo je tako postalo »glavni teoretski kanal,

---

¹⁷ Če smo pošteni, sta bila Hindess in Hirst v tem pogledu usmerjena še zlasti desno, vsaj na primer glede na Laclauja in Mouffova. V istem obdobju, kot sta slednja izdala *Hegemonijo in socialistično strategije*, ki je, ne glede na nedorečenost koncepta, kot cilj svoje evrokomunistične politične strategije še vedno postavljala demokratični socializem (gl. Bouchner 2008, 66–74), sta prva zagovarjala stališče, ki je postalo pozneje znano kot »novi laburizem«, takrat pa so mu kritiki rekli kar »evrolaburizem«. Kot pravi Elliott (1986, 102–103), sta Hindess in Hirst v sredini osemdesetih let pripadala krogu intelektualcev, ki so, dovolite nam daljši navedek, »izmenično dvomili v sam obstoj kapitalizma, nacionalizacijo kritizirali kot tujo in vzhodnjaško, zavračali nadzor cen kot nepraktičnega, hkrati pa poudarjali potrebo po nadzoru mezd, se spogledovali z monetarizmom, zahtevali spoštovanje vloge družine pod liberalnim kapitalizmom, občudovali britansko ustavo in njeno državno upravo, izkazovali spoštovanje tradicijam Morrisona in Croslanda, se zmrdovali nad vsaki elementom celo najskromnejše laburistične levice ter osladno vzdihovali nad ameriškim zavezništvom in NATO-m«. Za več o povezavi med althusserovstvom ter evrokomunizmom in evrolaburizmom gl. zlasti Benton 1984, 152–169.

skozi katerega je zahodni marksizem opravil svoj prehod k postmarksizmu in čezenj« (Meiksins Wood 1995a, 8).¹⁸

Meiksins Woodova (prav tam, 49–75) svojo hipotezo o teoretski povezavi med Althusserjem in postmarksizmom potrdi v svojem premisleku Marxove metafore baze in nadstavbe. Izhajajoč iz zgoraj predstavljene Andersonove analize strukturalizma in poststrukturalizma ter E. P. Thompsonove kritike Althusserja v *Revščini teorije* se spoprime z Althusserjevim in Balibarjevim razlikovanjem med konceptoma produkcijskega načina in družbene formacije, ki sta ju v *Brati Kapital* zastavila kot odgovor na stalinistični ekonomski determinizem in kritiko tega s strani povojnega marksističnega humanizma (gl. Althusser 2005, 21–48). Obtoži ju, da sta pod vplivom strukturalizma izvedla »konceptualno goljufijo« (Meiksins Wood 1995a, 50) in se izneverila svojemu namenu izgradnje teoretskega sistema, ki bi se izognil človeškemu subjektu in vztrajal pri izključno strukturnih določitvah, medtem ko bi še vedno upošteval slučajnost v zgodovini. Namesto tega smo dobili determinizem na ravni teorije (struktura produkcijskega načina), empirična realnost (zgodovina družbene formacije) pa je ostala kontingentna in nepresojna (prav tam).¹⁹

Zgolj vprašanje časa je bilo, kdaj bo ta trhla sinteza končno razpadla. Izkazalo se je, da je althusserovstvo s tem, ko je marksistom ponudilo »izbiro med strukturo in zgodovino, absolutnim determinizmom in nezvedljivo kontingentnostjo, čisto teorijo in nelegiranim empirizmom« (prav tam, 51) zgolj nadomestilo stare lažne alternative z novimi. Zato ne preseneča, da so se najglasnejši zagovorniki čiste teorije iz te tradicije pozneje vsaj na načelni

---

¹⁸ Če je althusserovstvo »glavni teoretski kanal« prehoda od zahodnega marksizma k postmarksizmu, pa je Gramsci poleg Althusserja gotovo avtor s strani postmarksistov največkrat uporabljenih in zlorabljenih konceptov, predvsem tistega hegemonije, ki se je ne nazadnje priplazil tudi v naslov Laclaujeve in Mouffine knjige (1987), razvijeta pa ga na straneh 43–78. Gl. Anderson 1977 in Harman 1977 za obrambo Gramscija pred postmarksisti in drugimi evrokomunisti.

¹⁹ S takšno predstavitvijo konceptov produkcijskega načina in družbene formacije ne soglašamo, saj se v primeru Althusserja in Balibarja oba nahajata na isti ontološki ravnini: produkcijski način je eno od področij družbene formacije, do obeh pa lahko dostopamo le prek teorije (Althusser in Balibar 2009, 103). Gotovo pa konceptualni dualizem, analogen delitvi na teorijo in empirično realnost, velja za Althusserjeve učence iz postmarksistične linije, kar Meiksins Woodova (1998, 53–59) dobro pokaže na primeru Poulancasa, Elliott (1986) pa na primeru Hindessa in Hirsta. Za takšno razumevanje Althusserja so torej krivi predvsem teoretski grehi njegovih naslednikov, v primerih Meiksins Woodove in Thompsona pa še svojevrstne britanske debate (gl. Anderson 1980).

ravni zlahka spreobrnili v najbolj zadržte empirike. Če kot primer spet vzamemo Hindessa in Hirsta, sta ta v svojih zgodnejših delih pridigala »protihistoricizem« in »protiempirizem«, proti koncu sedemdesetih let pa izvedla popoln preobrat ter absolutne in brezpogojne strukturne določitve zamenjala z absolutno in nezvedljivo kontingentnostjo posameznih konjunktur (prav tam; gl. tudi Meiksins Wood 1998, 75–89, in Elliott 1986). Postmarksistična stava na neujemanje med gospodarstvom in politiko, kakor tudi iz tega izhajajoča opustitev na razredih sloneče politike, je tako zgolj »druga stran althusserovskega kovanca« (Meiksins Wood 1995a, 52).

Rezultat evolucije althusserovstva je bil povsem sprevržen okvir teoretske debate, ki je Marxa izključil iz nabora teoretskih možnosti. Glede na postmarksistično zastavitev namreč preprosto ni mogoče zavrniti ekonomskega determinizma, običajno razumljenega kot tehnološki determinizem produktivnih sil, ne da bi hkrati zavrnili tudi razredne politike, zgodovinske osrednjosti razrednega boja in privilegiranega položaja delavskega razreda v prizadevanjih za socializem. Če namreč poenoten, revolucionaren delavski razred ne vznikne iz naravnega razvoja kapitalističnih produktivnih sil, se po tej logični liniji lahko odrečemo povezavi med delavskim razredom in socializmom oziroma, splošneje, med gospodarskimi razmerami in političnimi silami (prav tam). In če v družbi in zgodovini ne obstaja preprosta, absolutna in mehanska določitev, kot edina alternativa pa obvelja absolutna kontingentnost, potem postane jasno, da o družbi v smislu koncepta družbene formacije, ki na isti ravni združi vse mogoče podsisteme, sploh ne moremo govoriti, saj za postmarksizem sugerira zaprto in poenoteno totaliteto (prav tam, 257). Kar pa nam po izginotju družbe ostane, je množstvo diskurzivnih mest ali osebnih identitet, ki jih lahko povežemo le na ravni ideologije in politike.²⁰

Geoff Bouchner (2008, 22–31) izpostavi še eno lastnost postmarksizma, ki nam bo prišla prav pri naši nadaljnji analizi: postmarksizem je po njegovem »povsem zaprt znotraj horizonta postmoderne ideologije, ki predpostavlja epohalno totaliteto 'postmodernosti'« (prav tam, 26). Notranjim protislovjem teoretskega marksizma kot ključnemu argumentu v prid postmarksizma je tako potrebno dodati še empirični argument »novih časov« oziroma

---

²⁰ To najboljše pokaže postmarksistična rekonceptualizacija Althusserjevega koncepta naddoločenosti, ki družbeno strukturo razveže od vsakršne determinante, tj. od ekonomije (gl. na primer Laclau in Mouffe 1987, 82–88). Althusserjev lasten koncept bomo na kratko obravnavali v drugem podpoglavju tretjega poglavja našega magistrskega dela.

postmodernosti, tj. zgodovinskega obdobja, ki je z naraščajočo družbeno fragmentacijo, razpršitvijo družbenih razmerij in izkušenj ter množenjem življenjskih slogov in osebnih identitet postmarksizem sploh postavil na politični in teoretski dnevni red (gl. na primer Laclau in Mouffe 1987, 7–10). Teoretiki postmarksizma tako navkljub razglašanju naraščajoče družbene kompleksnosti ne omahujejo s ponovno totalizacijo družbenega polja skozi metaforo novih časov oziroma postmodernosti, ki navkljub odsotnosti resne strukturne analize priznava povezavo med zgodovinskimi transformacijami in teoretskimi paradigmi (Bouchner 2008, 30). Pozneje jih bomo zagrabili za besedo in si pogledali, če njihova hipoteza zdrži kritično preverbo, še prej pa nas čaka neka bistvena ugotovitev.

Čeprav je v teh »novih časih« naraščajoče družbene nepresojnosti »marksizem dokončno izgubil nedolžnost« (Laclau in Mouffe 1987, 21) in se domnevno izkazal za nesposobnega razlaganja in napovedovanja družbenih dogodkov, teoretska produkcija, ki se ima za marksistično, ni zastala. Poleg Althusserjeve strukturalistične interpretacije, ki je, skupaj s svojim iztekom v postmarksistični zavrnitvi, prevladala na evropskih in ameriških univerzah, so obstajali tudi po merilu akademskega dometa morda manj uspešni, zato pa na dolgi rok teoretsko produktivnejši poskusi sledenja toku Marxove misli. Ker je na tem mestu nesmiselnosti pregledati vse, niti nam sposobnosti tega ne dopuščajo (za takšen pregled raje gl. vire iz tretje opombe), naj omenimo le štiri področja, na katerih je bil narejen največji teoretski analitski napredek, namreč zgodovinopisje, kulturo Zahoda ter študij domnevnih protislovij Marxove ekonomske teorije (transformacijski problem in tendenčni zakon padanja profitne stopnje) in vrednostne forme.²¹ Tovrstna literatura napolni police še preden pridemo do teoretskih tokov, ki so marksizmu sicer sorodni, a vseeno ločeni, na primer svetovno-sistemske in dependistične študije. Kako torej pojasniti ta prepad?

---

²¹ Če damo nekaj primerov z vsakega od naštetih področij. Zgodovinopisje – krog britanske komunistične partije, ki je naredil Erica Hobsbawma in E. P. Thompsona (gl. Kaye 1995). Kultura Zahoda – birminghamska šola kulturnega marksizma, na čelu s Stuartom Hallom in Raymondom Williamsom (gl. Dworkin 1997). Domnevna protislovja Marxove ekonomske teorije – t. i. »časovna enosistemska interpretacija« Guglielma Carchedija, Alana Freemana in Andrewa Klimana (gl. Kliman 2007). In vrednostna forma – t. i. »novo branje Marxa« Hansa-Georga Backhaus, Michaela Heinricha in Helmuta Reichelta (gl. Elbe 2008), ki je zmagoslavna vrnitev marksizma v rodno Nemčijo, ter geografsko in kadrovsko širša »nova dialektika« (gl. Arthur 2002).

3 Razlaga prehoda

Potem ko Anderson (1983, 56) sklene, da »bojnega polja med obema [(post-)strukturalizmom in historičnim materializmom – op. R. K.], problema razmerja med strukturo in subjektom, strukturalizem ni nikoli zasedel v zadostni meri, da bi ponudil resen izziv samozavestnemu historičnemu materializmu«, da torej njegova začetna hipoteza o koncu zahodnega marksizma zaradi intelektualne premoči njegovega nasprotnika ne drži, se po alternativno hipotezo poda na raven teoriji zunanje zgodovine, kamor mu bomo sledili tudi mi. Drugi del iskanja odgovora na naša raziskovalna vprašanja bo imel dve etapi. Najprej bomo upoštevali Bouchnerjev namig o postmodernosti kot izvoru postmodernističnih teorij (gl. tretje podpoglavje drugega poglavja), med katere spadata tudi poststrukturalizem in postmarksizem,²² kakor tudi opažanje Fredrica Jamesona (1997, 175), da »[p]ostmarksizmi' običajno vzniknejo v tistih trenutkih, ko gre kapitalizem tudi sam skozi strukturo metamorfozo«, in preverili tezo o postmodernosti kot nekem novem razvoju v zgodovini kapitalizma, nato pa bomo prek teoretsko-metodološkega ovinka poiskali še posebne zgodovinske pogoje prehoda od zahodnega marksizma k postmarksizmu.

3.1 Postmodernost kot zgodovinsko stanje

Kot ključni referenci za razumevanje postmodernosti kot zgodovinskega stanja, postmodernizma pa kot njegove kulturne in teoretske zavesti, sta obveljali dve marksistični deli. Prvo delo je Jamesonov članek »Postmodernizem ali kulturna logika poznega kapitalizma« (2001), ki je bil pozneje razširjen v knjigo z enakim naslovom (1991), drugo pa *Pogoj postmodernosti* (1989) Davida Harveyja.²³ Obe deli v temeljih postmodernosti vidita

---

²² Medtem ko različni avtorji dajejo različne opredelitve postmodernosti in postmodernizma, pa v splošnem soglašajo, da postmodernost označuje zgodovinsko, zlasti gospodarsko ali politično stanje, ki sledi modernosti, postmodernizem pa označuje kulturno in teoretsko formacijo, ki sledi prevladi modernizma. Za odličен, najbrž kar najboljši pregled teorij in analiz postmodernosti in postmodernizma gl. Andersonov *Izvor postmodernosti* (1998).

²³ K njima gre dodati vsaj še v zgornji opombi omenjeni *Izvor postmodernosti, Utvare postmodernizma* (1996) Terryja Eagletona, *Proti postmodernizmu: marksistična kritika* (1991) Alexa Callinicos in *Avantgardo nazadnjaštva* (2011) nezasluženo prezrtega Lorena Goldnerja.

transformacijo, skozi katero je šel kapitalizem v drugi polovici 20. stoletja.²⁴ Jameson se je naslonil na *Pozni kapitalizem* Ernesta Mandela, ki začetek novega obdobja v zgodovini kapitalizma postavlja v leto 1945 (Mandel 1975, 121),²⁵ medtem ko Jameson (1991, 159) začetek nove etape v kulturni logiki kapitalizma prepozna šele v začetku sedemdesetih let 20. stoletja. Kljub nedvomni sofisticiranosti in globini Jamesonove analize pa tudi, če dovolimo možnost, da je bil razvoj postmodernizma dolgotrajnejši proces, moramo soglašati z Mikeom Davisom (1985, 106–113), ki ugotavlja, da je luknja, velika četrto stoletja, logično precej nerodna. Harveyjeva razlaga, ki si kot glavno referenco vzame francosko regulacionistično šolo, v katero uvrščamo na primer Michela Aglietta, Roberta Boyerja in Alaina Lipietza, je vsaj v tem pogledu precej bolj zadovoljiva.

Regulacionisti so se proslavili predvsem z analizo že omenjene zlate dobe kapitalizma (gl. zlasti Aglietta 2001). Ta izraz, ki ga običajno enačimo s prevlado političnoekonomske doktrine Johna Maynarda Keynesa, označuje eno najuspešnejših, če že ne kar najuspešnejše obdobje v zgodovini kapitalizma, ne glede na izbrano merilo primerjave. V tem obdobju je na primer povprečna svetovna gospodarska rast znašala 4,8 odstotka (v letih 1980–2009 3,2 odstotka), stopnja brezposelnosti v ZDA 4,8 odstotka (6,1 odstotka), v VB 1,6 odstotka (7,4 odstotka), v Franciji pa le 1,2 odstotka (9,5 odstotka) (Skidelsky 2009, 116, 118). Njene začetke običajno postavljamo na konec druge svetovne vojne, tj. v leto 1945, konec pa v leto 1971 (ZDA so takrat suspendirale konvertibilnost dolarja v zlato in s tem končale bretonwoodski režim) oziroma 1973 (začetek naftne krize). Na politični ravni pa jo lahko

---

²⁴ Meiksins Woodova v svoji kritiki Jamesona in Harveyja (1997) trdi, da ne moremo govoriti o transformaciji kapitalizma, o nekem epohalnem rezu, ki bi bistveno premaknil osnovne koordinate kapitalizma, zato sama raje govori o napredovanju kapitalizma k polno razviti obliki, k »čistemu kapitalizmu«, če si sposodimo izraz Michela Hussona (2011). S tem soglašamo, hkrati pa ugotavljamo, da se njen pogled ter pogleda Jamesona in Harveyja ne izključujejo. Ničesar ni, kar bi preprečevalo, da se takšno napredovanje odvija postopoma, in sicer v etapah s svojevrstnimi značilnostmi.

²⁵ Mandel (1975, 120–121) zgodovino kapitalizma deli ne le na ciklična gibanja v razponu 7–10 let, tj. na običajno izmenjavanje konjunktur in recesij, ampak tudi na t. i. »dolge vale«, ki se izmenjujejo na petdeset let. Doslej smo izkusili štiri. Prvi je bil dolgo obdobje od konca 18. stoletja do krize leta 1847, ki ga poznamo tudi pod imenom »industrijska revolucija«. Drugi je trajal od krize leta 1917 do začetka devetdesetih let 19. stoletja, gnali pa so ga strojno proizvedeni parni stroji (v industrijski revoluciji so parne stroje proizvajali ročno ali v manufakturah). Tretji je trajal od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne, zaznamovala pa ga je splošna uporaba električnih motorjev in motorjev z notranjim izgorevanjem v vseh vejah industrije. V četrtem valu, ki se je v ZDA začel leta 1940, v drugih imperialističnih državah pa med 1945–1948, so nadzor nad stroji prevzele elektronske naprave, ključna pa je tudi postopna uvedba jedrske energije.

zajamemo s štirimi elementi. Prvič – z zelo aktivno makroekonomsko politiko, tako fiskalno kakor monetarno, ki je imela za svoj štirikratni cilj stabilno rast gospodarske dejavnosti, mezd in cen ter zagotavljanje polne zaposlenosti. Drugič – s korporativistično koordinacijo mezdne politike na nacionalni ravni, ki je skrbel, da rast mezd ni prehitela rasti produktivnosti. Tretjič – s sistemom socialnih transferjev in javnih storitev, ki je skrbel za omilitev najhujših ekscesov kapitalizma ter pomagal k drastičnemu znižanju družbene neenakosti v primerjavi s predvojnimi leti in leti, ki so zlati dobi sledila. In slednjič – z ekonomsko koordinacijo na nadsocialnem nivoju skozi institucije Bretton Woodsa, ki je skrbel, da plačilnobilančne prilagoditve in odpravljanje neenakomernega gospodarskega razvoja.²⁶

Inovacija regulacionistov je bila predvsem ta, da so zlato dobo mislili kot totaliteto, tj. kot končano obdobje v zgodovini kapitalizma, ki pa je ostalo kapitalistično. To so dosegli z oblikovanjem konceptualnega aparata, ki je razločil med režimi akumulacije ter pripadajočimi načini družbene in politične regulacije. V njihovem pogledu režim akumulacije povzema »dolgoročno stabilizacijo alokacije neto produkta med potrošnjo in akumulacijo [ter] implicira ujemanje med transformacijo pogojev tako produkcije kakor reprodukcije mezdnih delavcev« (Liepitz v Harvey 1989, 121) oziroma, preprosteje, način, na katerega je kapitalistični produkcijski način vpet v neko družbo v nekem obdobju njenega zgodovinskega razvoja. Problem, ki se pojavi, pa je, kako podrediti vedenja posameznikov, tj. kapitalistov, delavcev, državnih uslužbencev in drugih politično-ekonomskih igralcev, konfiguraciji, ki bi omogočala nadaljnje delovanje tega režima akumulacije. Zato mora obstajati »materializacija režima akumulacije, izraženega kot norme, navade, zakoni, regulacijske mreže, da bi zagotovili enotnost procesa, tj. ustrezno konsistentnost individualnih vedenj s shemo reprodukcije. Ta celota ponotranjenih pravil in družbenih procesov je imenovana »način regulacije« (Liepitz v Harvey 1989, 121–122). In če apliciramo ta teoretsko-analitski aparat na zlato dobo, jo uzremo na precej višji stopnji kompleksnosti. Ne gospodarski razcvet na eni strani ter intervencionistična in socialna država na drugi, ampak je njuno vzajemno pogojevanje. Izjemen gospodarski razcvet med 1945–1973 je temeljila na »določenem zbiru praks nadzora dela, oblik organizacije produkcije, tehnologij, potrošniških navad in razmerij politične moči, to konfiguracijo pa lahko imenujemo fordistično-keynesovska« (Harvey 1989, 124).

---

²⁶ Za podrobnejšo analizo gl. vire, ki smo jih našli že v prvem podpoglavju prejšnjega poglavja našega magistrskega dela, tj. Armstrong, Glyn in Harrison 1991, Marglin in Schor 1992 ter Hobsbawm 1996, 225–402.

Harvey (prav tam, 141–172) trdi, da sta postmodernost kot zgodovinsko stanje ter postmodernizem kot njen kulturni in teoretski izraz nastala sočasno s koncem povojne fordistično-keynesovske konfiguracije, ki je na začetku sedemdesetih let zaradi recesije, nastale pod pritiskom vedno hujše mednarodne konkurence med posameznimi kapitali, zaradi tega padajoče profitne stopnje ter naraščajočih stopenj brezposelnosti in inflacije, padel v krizo hiperakumulacije. Na tej osnovi se je razvil »fleksibilni« režim akumulacije z ustreznim načinom regulacije, ki ga je zaznamovala vse bolj fleksibilna in decentralizirana organizacija trga delovne sile ter produkcije in distribucije blag, deregulacija vse bolj povezanih svetovnih trgov, zlasti finančnih, vse skupaj pa so omogočile nove informacijske tehnologije. Ta nova konfiguracija, za katero se pogosteje uporabljata imena »postfordizem«²⁷ in »neoliberalizem«²⁸, je bila nato eksistenčni in zelo oprijemljiv temelj mnogih oblik postmoderne teorije in kulture. Dematerializacija denarja, vseprisotnost simulakrov in hipnost mode so resnično predstavljali novost, vsaj glede na fordistično-keynesovsko konfiguracijo in vsaj v kvantitativnem smislu, vendar pa ni bistveno vplivalo na delovanje kapitalizma kot takega. Ta še vedno vztraja kot kompleksna dialektika decentralizacije in centralizacije, heterogenosti in homogenosti. Harvey (prav tam, 113) postmoderniste obtoži, da obstoječi sistem vidijo le skozi eno stran te dialektike, drugo pa častijo. Namesto da bi bili do kapitalizma kritični, so tako le izraz njegove nove konfiguracije, ki pa je ne razumejo. Taki služijo kot ideološka tančica in zagovor kapitalizma v njegovi najnovejši podobi, ki pa ohranja vsa protislovja preteklih, kvečjemu še kakšnega dodaja.

Harveyjeva analiza se nam zdi nezadostna. Resda pojasni izvore postmodernosti kot zgodovinskega stanja, z njo pa vsebino prehoda k postmodernizmu, vendar ne tudi samega prehoda, vsaj ne v vsej njegovi teži. Harvey (prav tam, 297–298) iz zgoraj predstavljene gospodarske transformacije zelo elegantno izpelje razlago postmodernih kulturnih praks, tj. mode, arhitekture, umetnost in podobnega. Trg umetniških del naj bi se na primer v

---

²⁷ Gl. *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu* (2010) ur. Gala Kirna za kritični pregled teorij in analiz postfordizma, pri čemer pa je treba poudariti, da njegova tarča v resnici obsega le del teh teorij in analiz. Harveyja namreč gotovo ni mogoče vreči v isti koš kot postoperaiste. Izraz »postfordizem« namesto »fleksibilne akumulacije« sicer uporabljajo tudi regulacionisti, na primer Lipietz v *K novem gospodarskem redu: postfordizem, ekologija, demokracija* (1992).

²⁸ Najboljše analize neoliberalizma kot zbira ideoloških in političnih praks so zbornik ur. Philipa Mirowskija in Dieterja Plehweja *Pot v Mont Pelerin* (2009), Harveyjeva lastna *Kratka zgodovina neoliberalizma* (2012) ter *Kriza neoliberalizma* (2013) Gérarda Duménila in Dominiqueja Lévyja.

sedemdesetih letih tako hitro razvil zaradi razvezave dolarja od zlata, ki je povzročila neobvladljivo fluktuacijo menjalnih razmerij med posameznimi valutami, in zaradi visokih stopenj inflacije. Umetniška dela so tako postala ne le še eden od predmetov finančne špekulacije (čeprav tudi to), ampak tudi pribežališče za ohranjanje vrednosti, oboje pa je umetnost podredilo muhavosti trga. Harvey analitsko analogne usluge ne ponovi postmodernistični teoriji, za katero ostane nejasno, ali je teoretska logika postmodernosti ali morda zgolj teoretska refleksija njene kulturne logike.²⁹ Za odgovor na vprašanje, kaj je privedlo do prehoda od moderne k postmoderni teoriji nasploh in od zahodnega marksizma k postmarksizmu posebej, se moramo tako obrniti stran od gospodarstva, hkrati pa upoštevati Postonovo (2009, 101–107) kritiko Harveyja in zasidrati postmodernizem oziroma postmarksizem kot njegovo politično teorijo v osnovne kategorije kapitalizma.

3.2 Teoretsko-metodološki *intermezzo*

Usluga, ki sta jo Marx in Engels storila delavskemu razredu, ko sta mislila zgodovinske pogoje njegovega nastanka in izkoriščanja, s tem pa izpostavila tudi možnost njegove emancipacije, se jima lahko tudi vrne. Vendar nas na tem mestu ne zanimajo njuni trije viri, tj. nemška filozofija, britanska politična ekonomija in francoski socializem, niti ne njuni teoretski dosežki ali biografija v vseh najmanjših podrobnostih.³⁰ Kar bo našim namenom zadostovalo, je to, da pokažemo na ključ za razlago izvora in transformacij marksizma. Naša stava je ta, da je zgodovina marksizma kot teoretske tradicije hkrati tudi zgodovina politične prakse, ki naj bi jo teoretizirala. Odnos med obema je dvojen, obakrat pa teče od politične k teoretski praksi. Politična praksa postavlja meje teorije s svojo odsotnostjo in s svojevrstno

---

²⁹ Postone (2009, 105) da primer sprememb predstav o prostoru-času, ki jih Harvey razume kot odziv na transformacijo kapitalizma v obdobju postmodernosti. Postmodernost je po Harveyju (1989, 350–352) povzročila »kompresijo prostora-časa«. To spremeni človekovo izkušnjo prostora-časa, kar se nato zrcali v kulturi in teoriji. Postone soglaša, da je Harveyjeva poanta »poučna«, ampak dodaja, da se poudarek na izkušnjo kot posredujoči mehanizem med objektivnostjo postmodernosti in subjektivnostjo postmodernizma izneverja zgodovinski nalogi marksizma, ki je vršiti kritiko kapitalizma skozi lastne kategorije, kritiko, ki hkrati kaže onkraj kapitalizma. S tem, dodajamo sami, Harvey ostaja ujet v zastavitvi ideologije kot »napačne zavesti«. Gl. Heinrich 2012, 179–198, za najelegantnejši očrt pristopa, ki ga ubiramo.

³⁰ Za takšno analizo Marxovega opusa in življenja gl. McLellan 2006 kot referenčno biografijo, letos pa je izšel tudi Sperber 2013, ki Marxovo opus bere ravno v luči političnih, zlasti nemških razprav, v katere je bil Marx vpet tudi v svojih belgijskem, francoskem in angleškem obdobju.

prisotnostjo. Protikomunizem Zvezne republike Nemčije, ki se je še uradno potrdil s prepovedjo komunistične partije leta 1956 ter s prelomom z marksistično analizo in s socialističnimi ambicijami v socialdemokratski stranki s sprejemom Godesberškega programa leta 1959, in povojni stalinizem PCF Maurica Thoreza sta vsak na svoj način odločilno zaznamovala razvoj marksistične teorije v svojih državah.

Naj ne bo pomote. Ne Marx ne Engels ne predstavljata ideala sinteze teoretske in politične prakse, vendar tudi v trenutkih največje politične osame, na primer med drugim bivanjem v Manchestru ali v Britanski knjižnici, nista pozabila na svojo vlogo teoretikov ne le delavskega razreda, ampak teoretikov *za* delavski razred. Kot pravi Balibar (2007, 6, poudarki v izvorniku), je Marx »bolj kakor ostali pisci [...] *pisal v konjunkturi*«, in sicer zato, ker je bila takšna zahteva njegove teoretske inovacije. Da bi lahko prelomil z buržoazno ideologijo tistega časa, z mladoheglovsko in predvsem Feuerbachovo filozofijo ter z britanskimi političnimi ekonomisti, je moral sestopiti z mesta sina pravnika iz Trierja in vstopiti v svet nemškega in francoskega, v primeru Engelsa pa britanskega delavskega razreda. To je bil pogoj za tisti prelom ali rez v Marxovem teoretskem razvoju, o katerem je nato tekla odmevna debata v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja in za katero je eksemplarična figura seveda Althusser (gl. zlasti 2005, 21–39).³¹ Vendar Marx epistemološkega reza s Heglom torej ni opravil zaradi železnih zakonov teoretskega razvoja, kot rade trdijo idealistične interpretacije, ampak zaradi precej mehkejših zakonov razvoja razrednega boja.

Kar velja za ustanovitelja, velja tudi za njegove dediče. Medtem ko Anderson (1983, 14, poudarki v izvorniku) v svoji analizi konca tradicije zahodnega marksizma ter njene zamenjave s strukturalizmom in poststrukturalizmom sicer pravi, da mora vsaka analiza razvoja marksistične misli upoštevati tudi »*interne* ovire, aporije, blokade teorije v njenem lastnem poskusu približanja k splošni resnici tistega časa«, da morda celo močnejši poudarek na dejstvo, ponovljeno z Althusserjevo teorijo o Teoriji teoretske prakse kot našim teoretsko-metodološkim izhodiščem, da ima »sistem teoretske produkcije – ki je tako materialni kakor ‘spiritualni’ sistem, katerega praksa temelji na in je artikulirana skozi obstoječe ekonomske,

---

³¹ Balibar (2007, 6–10) v Marxovi biografiji prepozna še dva pomembna reza, povzročena od dogodkov, potencialno uničujočih za teorijo, za katero je do takrat mislil, da jo lahko varno zagovarja. Posledica je bila, da je bilo teorijo potrebno obakrat »rešiti« s postavitvijo na nove temelje, bodisi s strani Marxa samega bodisi s strani koga drugega (Engelsa). Ti dve krizi marksizma pred samim marksizmom sta nastopili z letoma 1848 in 1871, s »pomladjo narodov« in Pariško komunio.

politične in ideološke prakse, ki jo neposredno ali posredno oskrbujejo z osnovami njenih 'surovin' – [...] določeno objektivno realnost« (Althusser in Balibar 2009, 44). Teoretska produkcija tako eksistira čisto materialno, kot zbir materialnih praks, ki so prepletene z drugimi, ekonomskimi, političnimi in ideološkimi praksami, zato je nikoli ne smemo preučevati v osami, ampak vedno v razmerju do teh drugih praks.

Teoretski projekt, ki se ga je Althusser lotil v šestdesetih letih, je bil usmerjen zlasti proti heglovstvu, ki ga je Althusser prepoznal v ortodoksiji Druge internacionale, ta pa je v resnici nadomeščala teoretski stalinizem (»histomat«) in njegove odmeve (Elliott 2006, 126; gl. tudi sedmo opombo). Heglovstvo teh teoretskih stališč je bilo v ekonomistični zastavitvi zgodovine, ki je na mesto njenega gonila postavljala protislovje med produkcijskimi silami in produkcijskimi razmerji, pri čemer pa so v resnici vladale prve. Politični sklep, ki sledi iz takšnih teoretskih stališč in proti kateremu se je Althusser boril, je bila impotentnost revolucionarne politike, ki je morala čakati na ukaz ustrezne razvitosti produkcijskih sil, ali drugače, brezpogojen primat ekonomske nad drugimi družbenimi praksami, zlasti pa nad politično.³² Proti temu se je Althusser s pomočjo Maa Cetunga boril z novo interpretacijo koncepta protislovja, ki mu je omogočil misliti družbo v vsej njeni kompleksnosti. Ugotovil je, da je ekonomsko protislovje »neločljivo od celotne strukture družbenega telesa, v katerem ga najdemo, neločljivo od formalnih pogojev svojega obstoja in celo od instanc, ki jim vlada; te nanj radikalno vplivajo, je določujoče, a hkrati določeno v enem in istem gibanju, in določeno z različnimi ravnmi in instancami družbene formacije, ki jo poganja; lahko bi rekli, da je po svojem načelu naddoločeno« (Althusser 2005, 101). To je, vsaj v obrisih, tisti koncept naddoločenosti, ki smo ga do zdaj že nekajkrat omenili (gl. prav tam, 87–128).

Kot smo že rekli, pa si ena od teh od teorije ločenih praks zasluži analitsko prednost. Usoda historičnega materializma v katerem koli danem obdobju mora biti umeščena v mrežo razrednega boja na različnih ravneh, za katere zajem so njegovi teoretski inštrumenti ne nazadnje tudi razviti. Marksistična teorija, katere cilj je bil razumeti človeško zgodovino, je v skladu z Marxovo (1969, 359, poudarek v izvorniku) slovito enajsto tezo o Feuerbachu (»Filozofi so svet samo različno *interpretirali*; gre pa zato, da ga *spremenimo*.«) vselej težila k enotnosti s politično prakso, ki si jo je prizadevala spremeniti. »Pot teorije,« pravi Anderson

---

³² Omeniti velja, da Althusser tega problema v tem obdobju vendarle ni razrešil, kar je priznal tudi sam (gl. Althusser in Balibar 2009, 215–220). Alternativno rešitev, ki pa Althusserjevega prvega projekta ne ruši, je predstavil v svojem zadnjem obdobju (gl. prvo opombo).

(1983, 14, poudarek v izvorniku), »je bila tako vedno *primarno* določena z usodo tiste [politične – op. R. K.] prakse«. Vsaka analiza prehoda od zahodnega marksizma k postmarksizmu oziroma natančneje zatona zahodnega marksizma kot intelektualno najvplivnejše šole marksizma v 20. stoletju ter njegova zamenjava na mestu preferiranega teoretskega izhodišča na levisi s poststrukturalizmom in postmarksizmom mora upoštevati vzporedno transformacijo leve politične prakse. Z drugimi besedami – zahodni marksizem je zamenjala ne prepričljivejša, kar smo pokazali zgoraj, ampak s politično prakso bolj podprta teoretska opcija.

3.3 Politični pogoji postmarksizma

Če privzamemo ta pogled, potem postane razlika, ki smo jo omenili že zgoraj, tj. da sta strukturalizem in poststrukturalizem v odnosu do zunanje zgodovine od zahodnega marksizma ločila tudi nestalnost političnih stališč, ki so jih skozi čas prevzemali njihovi predstavniki. Njuna zunanja zgodovina je po Andersonu (prav tam, 56) tako zgodovina »pasivnega prilagajanja na prevladujočo modo in vzdušje časa«. Lévi-Strauss je svoje raziskave razglasil za študije nadstavbe, komplementarne marksizmu, in priznal primat gospodarstva. Foucault je na začetku svoje kariere hvalil sovjetsko psihiatrijo in se postopoma nagibal v smeri proti tehnokratskem funkcionalizmu. Barthesovi ključni referenci med njegovimi sodobniki pa sta bila Brecht in Sartre. A leto 1968 je bilo prelomno tudi zanje. Medtem ko se je strukturalizem umikal poststrukturalizmu, je Foucault zlahka našel svoje mesto znotraj francoskega neoanarhizma ter skupaj z Deleuzom in Lyotardom postal glasen zagovornik levega libertarizma. Konec sedemdesetih in v osemdesetih letih pa je Foucault v sozvočju z »novimi filozofi« hvalil literaturo o gulagih, Lévi-Strauss je uzrl komunizem kot grožnjo celo živalskemu svetu, Kristeva pa je odkrila vrline krščanstva in kapitalizma (prav tam, 56–57; gl. tudi vire iz petnajste opombe). Nič ni boljše potrdilo teze o krhkosti subjekta kakor hitrost njihovega menjavanja političnih stališč.³³

---

³³ Bralec je na tej točki verjetno prepričan o našem zaničevanju strukturalizma in poststrukturalizma, a nič ne bi moglo biti dlje od resnice. Sicer se strinjamo z Andersonovo kritiko njiju, kakor tudi z Meiksins Woodino kritiko postmarksističnega althusserovstva, a hkrati ne moremo mižati pred njihovim teoretskim in analitskim doprinosom. Lahko gremo celo tako daleč in rečemo, da si je nemogoče predstavljati na primer historično epistemologijo brez Foucaulta, teorijo subjektivnosti pa brez Lacana. Zato moramo poudariti, da je treba gornji odstavek razumeti ne kot napad *ad hominem*, ampak preprosto kot podkrepitev teze, da ta teoretski tok ni imel

Izpeljemo lahko ne le sklep, da postmarksizem ni logično nujni iztek zahodnega marksizma, ampak tudi sklep, da ni niti logično nujna politična teorija poststrukturalizma. Postmarksizem je namesto tega le ena od etap v osebnem političnem razvoju določenih poststrukturalistov, ki pa so med tem razvojem vztrajali na istem teoretskem mestu, ali drugače, je rezultat srečanja poststrukturalizma s tradicionalno levo politiko. Če sledimo še sklepu prejšnjega podpoglavja, je razloge za takšen osebni politični razvoj treba iskati na ravni politike, tj. razrednega boja. V nadaljevanju moramo tako proučiti troje. Prvič – pod katerimi zgodovinskimi pogoji je prišlo do razvezave levih intelektualcev od politične prakse, ki so jo dotlej teoretizirali, do razvezave, ki smo jo opisali v podpoglavjih o zahodnem marksizmu, (post-)strukturalizmu in postmarksizmu, in ki je omogočila transformacijo, če karikiramo, intelektualnih vojščakov delavskega razreda v mannheimovske prostolebdeče intelektualce. Drugič – pod katerimi zgodovinskimi pogoji so bili nova družbena gibanja in odpori, ki so se sicer pojavili že v povojnih desetletjih, združeni v novo politično prakso, ki je odtlej zaposlovala leve intelektualce. In tretjič – kateri posebni zgodovinski pogoji so omogočili, da iz postmodernizma nastane postmarksizem kot postmodernistična prilastitev socializma. Z odgovorom na ta tri vprašanja bo naš cilj, tj. podati zadovoljivo razlago prehoda od zahodnega marksizma k postmarksizmu, dosežen.

3.3.1 Od borcev za socializem k akademskim mandarinom

Omenili smo že, da je med zahodnimi marksisti in (post-)strukturalisti obstajala biografska kontinuiteta. Od druge svetovne vojne naprej med njimi ni bilo zaznati razlik v materialnih pogojih njihove teoretske produkcije v smislu razrednega izvora, izobrazbe ali (akadske) poti, ki so jo ubrale njihove kariere. Vendar je vseeno obstajala neka točka preloma, ki pa jo moramo, kljub naši kritiki Jamesona, iskati v zlati dobi kapitalizma, tj. v letih pred nastankom postmodernosti kot specifičnega zgodovinskega stanja. To ni zapadanje v protislovje s sabo, ko smo zapisali, da Jamesonova uporaba Mandela ne more zadovoljivo pojasniti pojava postmodernizma, ker začetek postmodernosti kot zgodovinskega stanja postavi v povojno obdobje, medtem ko se je postmodernizem pojavil šele v sedemdesetih letih. Kot bomo pokazali v nadaljevanju, še vedno soglašamo s Harveyjem, ki s francoskimi regulacionisti ta

---

lastnega političnega stališča, vsaj ne tako, kakor je mogoče neko politično stališče (ali vsaj nabor mogočih političnih stališč) pripisati marksizmu.

začetek postavi v sedemdeseta leta, a dodajamo, da fleksibilizacija in decentralizacija produkcijskega procesa in delovne sile, deregulacija in razmah financ ter drugi simptomi fleksibilnega režima akumulacije oziroma postfordizma ali neoliberalizma ne morejo pojasniti možnosti premika pozornosti intelektualcev od delavskega razreda k novim družbenim gibanjem in odporom, niti ne samega premika. Naj pojasnimo.

Potem ko Meiksins Woodova v svojem spisu »Kronologija nove levice in njenih naslednikov, ali: kdo je zdaj staromodni?« (1995b) zavrne hipotezo o razvodenitvi levičarske inteligence kot neposrednem korelatu zatona militantnosti delavskega razreda, češ da bilo to mogoče le v primeru, da je »Minervina sova vzletela z nenavadno daljnosežno slutnjo in ihto« (prav tam, 32), saj so bila leta razmaha postmodernizma in poststrukturalizma tudi leta divjih bojev delavskega razreda proti neoliberalnemu ukinjanju že priborjenih pravic, se obrne k pogojem produkcije samih intelektualcev. Za izhodišče ji služi osrednja zgodba, ki je povezovala raznolika družbena gibanja šestdesetih let, tj. avtonomija ideološkega razrednega boja in vodilne vloge intelektualcev. Uporniški študentje in njihovi intelektualni mentorji, oboroženi s teorijami Maa in Frantza Fanona, Sartra in Althusserja, so trdili, da predstavljajo transformacijo teorije v materialno silo, ki je na zgodovinsko sceno izbruhnila v revolucionarnem letu 1968. Ta vrsta intelektualnega samopoveščevanja je potem tista, ki povezuje maoizem s poststrukturalizmom in kulturno revolucijo z dekonstrukcijo besedila. Če je torej prišlo do epohalnega premika v zgodovini zahodne levice od dvajsetega kongresa Komunistične partije Sovjetske zveze naprej, je bilo to takrat, ko se je del levičarske inteligence prenehal dojemati kot del širšega gibanja oziroma vsaj kot njegova avantgarda ali notranji kritik in je postal gibanje samo (prav tam, 30–31).³⁴

Transformacija politične prakse v prvih dveh povojnih desetletjih je gotovo imela svojo negativno plat, tj. utapljanje delavskega razreda v potrošniški pasivnosti ter vse bolj očitna rigidnost in zaprtost komunističnih partij. Svoje je naredila tudi odsotnost izkušnje vojne in gospodarske depresije, ki sta bili ključni obdobji osebnostnega razvoja prejšnjih generacij.

---

³⁴ Harman (1998, 37–54 in 83–118) ta prelom prav tako prepozna okoli leta 1968, vendar je temu času in razvojem precej bolj naklonjen, morda tudi zato, ker jih je preživljal kot študentski aktivist na London School of Economics tudi sam, hkrati pa je, tako kakor velik del njegove generacije, marksist ostal tudi po izteku revolucionarnega vrenja. Seveda pa se njegov pogled in pogled Meiksins Woodove ne izključujeta. Skrivnost je torej v različnih analitskih poudarkih, ki ustrezajo različnim odzivom na krizo marksizma (gl. zadnji odstavek drugega poglavja našega magistrskega dela).

Toda pozitivni moment te transformacije, na katerega Meiksins Woodova pokaže s svojim primerom študentskih gibanj (prav tam, 35–39), je tisti, ki je ključen za pojasnitev možnosti premika k prevladi postmodernizma in poststrukturalizma. Po zgledu Harveyja lahko tu vprežemo analitski aparat francoskih regulacionistov (režim akumulacije s pripadajočim načinom regulacije), vendar imamo, kot že omenjeno, opravka z zgodnejšim obdobjem fordistično-keynesovske konfiguracije. Birokratski in menedžerski način regulacije v tej konfiguraciji je zahteval stalno rast izobraževalnega sektorja, da bi zadovoljil potrebo po novih kadrih.³⁵ In ta je bila izjemna. V Franciji je takoj po vojni študentska populacija zajemala manj kakor 100.000 ljudi. Do leta 1960 je ta številka narasla na prek 200.000 in na 651.000 desetletje pozneje (Hobsbawm 1996, 300). S študenti, katerih število je kmalu preseglo zmogljivosti univerzitetnih dvoran, pa so prišle tudi nove službe za njihove profesorje. S proletarizacijo študentov se je tako odvijalo sočasno »pomeščanje akademije« (Meiksins Wood 1995b, 38), ki je omogočilo materialno utrditev čaščenja ideološkega boja, kulturne revolucije ter zgodovinske vloge intelektualcev in študentov.

Eric Hobsbawm (2011, 344–384) transformacijo levice v drugi polovici 20. stoletja prav tako pripiše intelektualcem kot enemu od dveh ključnih dejavnikov (drugi so svetovno-sistemske transformacije kapitalizma, ki smo jih že in jih bomo spet obravnavali pozneje), vendar se zdi, da za razliko od Meiksins Woodove uspe premostiti ortodoksni razredni prepad med njimi in delavskim razredom ter da jih raje vidi kot avantgardo nove družbene baze marksizma, tj. novega segmenta delavskega razreda, sočasno z njim pa še vedno vztraja stari industrijski.³⁶

---

³⁵ Poleg te funkcije, tj. produkcije in reprodukcije kadrov, ki sta jih zahtevala nova režim akumulacije in njegov način regulacije, pa je visoko šolstvo v fordistično-keynesovski konfiguraciji zadovoljevalo tudi potrebo po nacionalnemu poenotenju skozi produkcijo in reprodukcijo demokratičnih državljanov z dobro razvito potrebo po individualnem izražanju skozi potrošništvo oziroma, bolje rečeno, po ideološki pomiritvi razrednega protislovja, ki se je v letih velike gospodarske depresije in vojne razodelo v najbolj surovi obliki, dodatno pa ga je podpihoval tudi obstoj »dejansko obstoječih socializmov« na drugi strani železne zavese. Če prvo funkcijo dobro mislijo regulacionisti, pa je ideološko funkcijo visokega šolstva gotovo najbolje mislil Althusser v svojem najvplivnejšem spisu »Ideologija in ideološki aparati države« (2000).

³⁶ Na teoretski ravni to politično nadvse pomembno poanto še zlasti učinkovito izpostavljajo angloameriški avtonomisti, zlasti David Harvie in Massimo de Angelis (2003 in 2006). Pokažejo, da se »kognitivno« ali »nematerialno delo« ne izogiba nujno valorizaciji in s tem zakonu vrednosti, česar ga obtoži druga veja avtonomizma, na čelu z Michaelom Hardtom in Antonijem Negrijem ter njunim *Imperijem* (2003). Gre le za to, da je v zahodnih družbah do še pred kratkim obstajajo polje produkcije uporabne vrednosti, ki pa ga kapital vse uspešneje kolonizira (formalna subsumpcija dela pod kapital) in v njem vpeljuje kapitalistična produkcijska

Hobsbawm (prav tam, 365–369) izpostavi tri vidike radikalizacije mladih intelektualcev v tem obdobju. Prvič – gospodarski razcvet zlate dobe je preusmeril njihovo pozornost stran od ekonomskih k družbenim in kulturnim vprašanjem. Drugič – bili so socialno in politično ločeni od industrijskega delavskega razreda,³⁷ včasih pa so šli celo dlje in ga obtoževali reakcionarnosti, njegove stranke, stranke in gibanja pa izdaje socialističnih prizadevanj. In slednjič – akademizacija v dvojnem smislu prevlade akademskega, predvsem pa filozofskega diskurza, ki je kritično teorijo zaprl v neberljive disertacije in znanstvene revije, in akademske internacionalizacije, ki je mednarodni dialog o tej teoriji odrekla nesrečni večini brez položaja na univerzi in spremljajočih ugodnosti ali vsaj akademskih nazivov.

Ne glede na razlike torej oba, Meiksins Woodova in Hobsbawm, soglašata, da je ključni dejavnik transformacije levičarske misli močan, številčen, radikaliziran, a glede na tradicionalne oblike delavskih organizacij in tudi sam industrijski delavski razred avtonomen sloj intelektualcev, ki je kot tak pomenil radikalizacijo nekaterih biografskih vidikov teoretikov zahodnega marksizma, in da moramo »priznati obstoj določenih impulzov v nekaterih elementih študentskega radikalizma, ki imajo manj opraviti z nasprotovanjem kapitalizmu kakor z integracijo vanj« (Meiksins Wood 1995b, 38). Delita pa si tudi pogled, da je ključ do analitskega uvida v polpreteklo intelektualno zgodovino levice v proučevanju ne le negativnih, ampak tudi pozitivnih momentov transformacije njene politične prakse. V prvi vrsti ne gre za to, da bi delavski razred izginil ali se razblinil (če pristanemo na tezo o delavskem razredu kot utvari, ki se je razblinila z nastopom postmoderne; a ne pristanemo), niti ne gre za to, da bi ga na mestu privilegiranega revolucionarnega subjekta nadomestil kakšen drug razred ali manj koherentna družbena skupina. Gre za to, da je razvoj zahodne akademije intelektualce, ki so delavskemu razredu nekoč tudi zavestno pripadali in se zanj borili, socialno in politično razvezal od delavskega razreda ter jih dal tako na razpolago alternativnim političnim praksam.

---

razmerja (realna subsumpcija dela pod kapital). Za domač pogled na to problematiko gl. Krašovec 2011b.

³⁷ Ponekod pa tudi čisto fizično. Cusset (2008, 33–53) na primeru anglosaksonske akademije, ki je v tem pogledu vendarle svojevrstna (univerze celinske Evrope se običajno nahajajo v večjih mestih, čeprav primer Althusserja pokaže, da je mogoče biti osamljen tudi v središču Pariza. Neka anekdota pravi, da Althusser še v sedemdesetih letih ni vedel, da francoski industrijski delavci delajo v izmenah.), pokaže, kako so bile zlasti ameriške univerze primerno gojišče postmodernizma prav zaradi njihove fizične izolacije od mest in tovarn.

Vendar je treba ugotoviti, da je ta transformacija ponudila le možnost premika stran od delavskega razreda kot privilegiranega subjekta in objekta leve politične teorije, ne pojasni pa v celoti njegove smeri niti tega, zakaj je do premika sploh prišlo. Kot pokažeta zgodovina novih družbenih gibanj in odporov, h katerim se je ta politična teorija usmerila v sedemdesetih letih, zlasti pa v osemdesetih, ter zgodovina marksizma po zahodnem marksizmu, ni ničesar, kar bi preprečevalo mišljenje teh gibanj in odporov skozi razredno analizo, kakor tudi ne njihove vključitve v politično prakso delavskega razreda. Ne le da so jih skozi razredno analizo mislili intelektualci, v precej primerih so se tako mislila in v skladu s tem ukrepala tudi sama (gl. trideseto opombo). V nadaljevanju moramo tako še vedno pojasniti, zakaj so se nova družbena gibanja in odpori, ne le študentski, ki smo se jih dotaknili v tem podpoglavju, v sedemdesetih letih začeli prikazovati kot ločeni od delavskega razreda.

3.3.2 Od delavskega razreda k množtvu gibanj in odporov

Kot predstavi Hobsbawm v svoji zgodovini »kratkega 20. stoletja« (1996, 257–343), so se poleg intelektualcev, ki so politično prakso leve teoretizirali, in študentskih gibanj, ki so vse bolj služila kot izhodišče njihovih političnih biografij,³⁸ v povojnem času rodila ali prerodila tudi druga družbena gibanja in odpori, ki jih postmoderna levica tako rada opeva in ki z delavskimi niso bila očitno povezana. Feminizem je razprostrl svoja krila, ko se je na zahodu začela rušiti patriarhalna družina, razlog pa je tičal v njihovem množičnem vstopu na trg delovne sile v petdesetih in šestdesetih letih ter tudi z njihovo začasno vključenostjo v vojno gospodarstvo v desetletju poprej. Podobno razlago lahko uporabimo v primeru ameriškega gibanja za državljanske pravice, čeprav je tam veliko vlogo igral tudi vojaški nabor, ki ni diskriminiral, ko je napočil čas, da mlade moške, precej redkeje pa tudi žene, pošljejo v azijske vojne. Te, zlasti vietnamska, so prebudile vplivno mirovniško gibanje. Gibanja za narodne osvoboditve so se razcvetela, ko je primež z drugo svetovno vojno izčrpanih starih kolonialnih imperijev, tudi francoskega, začel popuščati. Jedrska energija in nagla industrializacija, ki se je razširila z geografsko omejenih področij na državno in mednarodno raven, sta s seboj prinesli do takrat nepredstavljljive ravni onesnaženosti, ki so klicale po posegu vseh vrst okoljevarstvenih gibanj. Pozneje, zlasti v času neoliberalnega napada na

---

³⁸ Najuspešnejšo politično kariero je gotovo izcimil Daniel Cohn-Bendit oziroma, kot so ga poznali v njegovih aktivističnih dneh, »rdeči Dani«, ki je bil leta 1968 oklican za voditelja francoskih protestov. V osemdesetih letih se je priključil nemški Zeleni stranki, danes pa kot njen član sedi v Evropskem parlamentu.

javno lastništvo, socialno državo in delavske pravice, pa so se razmahnili tudi precej bolj kratkoživi in precej manj ambiciozni odpori proti posameznim privatizacijam, rezom v obsegu socialnih storitev in transferjev ipd. Nikomur ne gre pripisati toliko zaslug, kolikor jih je za intelektualni razvoj postmoderne levice imelo študentsko gibanje, so pa pomagali ustvariti iluzijo mnogoglasja političnih identitet, na status katere je bil ponižan tudi delavski razred.

Kljub raznovrstnosti izvirov teh novih družbenih gibanj in odporov pa jih je po Giovanniju Arrighiju, Terencu K. Hopkinsu in Immanuelu Wallersteinu (1989, 33–41; gl. tudi prav tam, 97–103), ki jih poimenujejo »protisistemska«, nekaj vendarle združevalo, namreč vietnamska vojna kot povod in protibirokratski sentiment kot smoter. Za nas je zanimiv predvsem slednji. Študentska gibanja so bila v splošnem usmerjena proti birokratskim aparatom, ki so jih želeli nadzorovati in z njim upravljati ter v okviru katerih so sploh nastala (države, univerze, stranke itn.), kakor tudi proti vsem poskusom vzpostavitve novih birokratskih aparatov in poglobljanja moči starih. Enako je veljalo za druga najmočnejša gibanja, na primer za delavska,³⁹ ki so se vedno bolj zavedala, da institucionalizacija v obliki sindikatov običajno privede do oblikovanja samosvojih birokratskih interesov, ki so precejkrat tudi v popolnem nasprotju s tistimi delavcev. Ta protibirokratski sentiment lahko po Arrighiju in njegovih sodelavcih (prav tam, 37–40) delimo na tri glavne zgodovinske tendence. Prvič – na širjenje birokratskih aparatov in poglobitev njihove moči, do česar je prišlo med prejšnjimi vali protisistemskih gibanj. Drugič – na manjšanje sposobnosti teh birokratskih aparatov za izpolnjevanje pričakovanj, ki so jih elementi gibanj imeli do njih. In tretjič – na večanje učinkovitosti neposrednih oblik političnega delovanja, ki so ga omogočila predvsem razširitev poglobljenja delovne sile ter poglobljanje delitve dela in mehanizacije, hkrati pa sta ta ista procesa spodjedla materialno odvisnost elementov gibanj od birokratskih aparatov. Ključna je seveda predvsem slednja tendenca.⁴⁰

---

³⁹ Desetletje po koncu zlate dobe je bilo tudi desetletje preporoda delavskega gibanja, kar se rado pozablja. Gl. osmo opombo in prelomno študijo Beverly Silver *Sile dela* (2003), zlasti strani 124–167.

⁴⁰ Po Arrighiju idr. (1989, 38–41) sta poglobljenje ter poglobljanje delitve dela in mehanizacije spodjedla materialno odvisnost elementov gibanj od birokratskih aparatov tako, da sta v delavski razred vključila tudi preostanek delovnega ljudstva, na primer kmete (delavske stranke so dotlej morale služiti tudi kot sredstvo posredovanja med delavskim razredom in preostankom delavskega razreda), hkrati pa so odpravili cehovske mejnike znotraj delavskega razreda, ki so jih njegovi deli dotlej ščitil s sindikati, korporativističnim dogovarjanjem glede višine plač in mezd ipd. V nadaljevanju Arrighi idr. (prav tam, 41–51, 103–115) sicer

Preden nadaljujemo je treba še enkrat ugotoviti, da imamo pred sabo logični problem, kako povezati postmodernizem, ki se je pojavil šele v sedemdesetih letih (postmarksizem pa šele v osemdesetih), z zgodovinskimi razvoji iz desetletij poprej. Tega ne moremo narediti z empirizmom, ki smo ga že zavrnili (gl. petindvajseto opombo), zato moramo prepoznati način, na katerega so se intelektualci v sedemdesetih letih povezali z novimi družbenimi gibanji in odpori, način, ki bi bil vpisan v samo materialnost, oziroma natančneje, treba je prepoznati zgodovinske pogoje nove politične prakse, ki je to povezavo opravila. Raziskovalne koordinate nam je dozdejšnja pot že pokazala. Prvič – gotovo gre za element/-e transformacije kapitalizma, do katere je prišlo s propadom njegove zlate dobe na začetku sedemdesetih let. Drugič – gotovo gre za posredovalni/-e mehanizem/-me med objektivnostjo postmoderne in postmoderno politično subjektivnostjo, tj. za način/-e politične subjektivacije. In slednjič – gotovo je povezano z zgoraj prepoznanimi tendencama, ki sta nova družbena gibanja in odpore ločila od ali celo nastrojila proti klasičnim oblikam političnega organiziranja v delavske stranke in sindikate ter s tem spodbudila razvoj novih organizacijskih oblik in, kar je za nas ključno, tudi teorije, ki jih je mislila.

Trdimo, da lahko vse te tri koordinate izpolni en samcat koncept, »akumulacija z razlašanjem«,⁴¹ ki ga je razvil Harvey, vendar ne v *Stanju postmodernosti*, ampak pozneje, ko je neoliberalizem že imenoval z njegovim pravim imenom. V svojih clarendonskih predavanjih na Univerzi v Oxfordu, v knjižni obliki objavljenih pod naslovom *Novi imperializem* (2003), je Harvey razvil teorijo politične subjektivacije, ki mu omogoča misliti svojevrsten politični subjekt postmodernosti. Harvey (prav tam, 137–182) se proti koncu svojih predavanj, ki v prvi vrsti sicer skušajo prilagoditi teorijo imperializma za »novo

---

skušajo analizirati nadaljnje zgodovinske razvoje, ki so vplivali na usodo protisistemskih gibanj v sedemdesetih in osemdesetih letih, vendar bolj na pojavnih ravni (kar je lahko splošni očitek svetovno-sistemskemu pristopu), zato se na tej točki naša in njihova analiza ločujeta.

⁴¹ Čeprav prevajamo »*accumulation by dispossession*« v skladu s prevajalsko prakso, ki se je vzpostavila s slovenskim prevodom Harveyjevega *Kozmopolitstva in geografij svobode* (2011), pa je treba poudariti, da bi bil pravilnejši prevod, ki bi upošteval razliko med lastnino (pravno razmerje) in posestjo (razmerje uporabe). Vsaka lastnina je hkrati tudi posest (ni pa nujno, na primer delnice, ki so oblika lastništva nad delom podjetja, ne podelijo pa vedno tudi upravljaljskih pravic), a ni vsaka posest tudi že lastnina (na primer skupna zemlja, ki jo Marx [2012, 587–601] daje za primer prvotne akumulacije kapitala, ni bila tudi v lasti kmetov, ki so jo uporabljali). Naj tu povemo še to, da se s Harveyjevo rekonceptualizacijo prvotne akumulacije ne strinjamo, a svojo kritiko hranimo za drugo mesto. Dotlej pa bralca napotujemo na prispevka Brendana Cooneyja (2012) in Aarona Jaffeja (2012) s konference skupine Marxist Humanist Initiative na temo Harveyja.

ameriško stoletje«, vpraša, s kakšnimi sredstvi kapitalizem rešuje krize primarnega, ekonomskega načina akumulacije kapitala, tj. krize razširjene reprodukcije, ki se kažejo kot krize hiperprodukcije. Pravi, da se, ko odpovejo ekonomska sredstva akumulacije kapitala, kapital obrne k političnim sredstvom, ki jih Marx imenuje prvotna akumulacija kapitala (gl. šestintrideseto opombo), Harvey pa jih, da bi se izognil kronološki prvotnosti, ki jo implicira pridevnik »prvotna«, in poudaril njihovo neprekinjenost,⁴² imenuje akumulacija z razlaščenjem (prav tam, 144). Če povzamemo, gre za vsa tista neekonomska sredstva, s katerimi si kapital zagotovi svežo delovno silo in investicijske priložnosti doma ter v tujini, s tem pa dvigne profitno stopnjo, ta osnovni smoter njegovega delovanja, kar zažene nov dolgoročni gospodarski cikel.

Harvey ta neekonomska sredstva akumulacije kapitala na nekem drugem mestu, v *Kratki zgodovini neoliberalizma* (2012, 209–217), razvrsti v štiri kategorije, ki pokrijejo najpogostejše pojavne oblike akumulacije z razlaščenjem. Prvič – privatizacija in poblagovljenje, s katerima si kapital odpira polja za samooplajanje, ki so mu bila odslej odtegnjena (ne le socialne storitve, institucije in infrastrukturo, ampak prek institucije intelektualnih pravic tudi na primer kulturo in naravo), z istimi sredstvi pa napaja tudi rezervno armado delovne sile. Drugič – financijalizacija, ki jo je kot ekonomski pogoj omogočil padec profitne stopnje v sedemdesetih letih, kot politični pogoj pa deregulacija, in s katero je finančni sistem »postal eno glavnih središč preraždelitvene dejavnosti, ki poteka s pomočjo špekulacij, plenjenja, prevar in kraj«, če uporabimo Harveyjev (prav tam, 212) slikovit opis. Tretjič, upravljanje in manipulacije s krizami, ki jih neoliberalizem tudi sam ustvarja in s katerimi se bogastvo prerazdeljuje od revnih k bogatim državam, na primer z oderuški obrestmi na posojila mednarodnih finančnih ustanov.⁴³ In slednjič – državne prerazdelitve, s katerimi neoliberalna država bogastvo prerazdeljuje od delavskega k kapitalističnemu razredu še znotraj posameznih nacionalnih gospodarstev, na primer z regresivno davčno politiko. Ker pa akumulacija z razlaščenjem ni omejena z zakoni kapitalistične produkcije, je bazen njenih sredstev v resnici skoraj neizčrpen.

---

⁴² V tem projektu ima za soborce angloameriške avtonomiste in predstavnike t. i. »odprtega marksizma«, na primer de Angelisa (2001) in Wernerja Bonfelda (2001).

⁴³ Tretjo kategorijo akumulacije z razlaščenjem na ravni analize podkrepi tudi v širši javnosti razvpita *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma* (2009) Naomi Klein. Njena kvaliteta je predvsem ta, da podkrepi namernost takšnih politik.

Kakšne so torej politične posledice premika od razširjene reprodukcije k akumulaciji z razlašanjem kot ključnim protislovjem svetovnega kapitalističnega gospodarstva, za katerega Harvey (2003, 172) trdi, da se je zgodil od razpada brettonwoodskega režima naprej? Harvey pravi, da obema načinoma akumulacije kapitala pripada svoj način politične subjektivacije. Prvi način, ki pripada razširjeni reprodukciji, se je institucionaliziral v obliki delavskih strank, gibanj in sindikatov ter delavskemu razredu omogoči bolj ali manj enotno in koherentno delovanje in skupno zavest. Ko pa so se odpori in gibanja proti akumulaciji z razlašanjem razmnožili, jih okostenele tradicionalne delavske institucije in gibanja ter delovanje in zavest niso zmogle vključiti (prav tam, 169–171), kar je analiza, ki je povsem v sozvočju s tisto Arrighija in njegovih sodelavcev. Rezultat je bil ta, tako Harvey (prav tam, 173–174), da so ti odpori in ta gibanja razvili vizijo delovanja, ki se je razlikovala od tiste socializma ali komunizma, predvsem pa so svoje delovanje razpršili po različnih ravneh. Nekateri so se osredinili na lokalne težave, drugi na regionalne, spet tretji na lokalne, s čimer je nadzor nad državnim aparatom, ki je zaposloval pozornost tradicionalnih delavskih institucij in gibanj, zgubil na pomenu. Namesto tega se je njihova tarča prilagajala z mnogovrstnostjo oblik, ki jih je prevzela akumulacija z razlašanjem, pri čemer je vsaka oblika zahtevala svojevrsten politični odgovor. Razvil se je torej trend kratkoživih in namenskih, a tudi fleksibilnejših organizacijskih oblik, ki pomenijo zelo drugačno politično dinamiko in zelo drugačen politični subjekt glede na obdobje prevlade razširjene reprodukcije, a kljub temu ostajajo vpeta v kapitalistična protislovja.

3.3.3 Od socialistične partije k volilni stranki

Podoben razvoj kakor v akademiji lahko prepoznamo tudi konec sedemdesetih letih znotraj nominalno marksistične politične prakse, ki je bila še politična razsežnost Althusserjeve krize marksizma. Ta politična praksa je bila prisotna v vseh zahodnih komunističnih partijah, na primer v britanski, francoski, španski, grški in v italijanski, Hindess in Hirst pa sta jo, kot smo videli v tretjem podpoglavju drugega poglavja našega magistrskega dela, s svojimi somišljeniki teoretsko prilagodila tudi za potrebe britanskih laburistov.⁴⁴ Imenuje se

---

⁴⁴ Na tem mestu nas bo zanimal zlasti francoski primer, za splošnejšo kritično analizo evrokomunizma pa gl. zlasti *Od stalinizma do evrokomunizma* Ernesta Mandela (1978), za njegov zagovor pa *Evrokomunizem in državo* Santiaga Carrilla (1977) ter *Evrokomunizem in socializem* Fernanda Claudína (1978). Carrillo in Claudín sta v različnih obdobjih vodila špansko komunistično partijo PCE, njuni knjigi pa veljata za najmočnejši desni

evrokomunizem in je, če se spomnite tesnih biografskih povezav med njo in postmarksizmom, ki smo jih tudi že predstavili (gl. šestnajsto opombo), še politični kanal prehoda od (zahodnega) marksizma k postmarksizmu. Pomagala nam bo razumeti, zakaj se je le (večji) del poststrukturalizma od marksizma in socializma, kakor tudi od drugačnih institucionalnih političnih praks, ločil, medtem ko je (manjši) postmarksistični del kljub siceršnji sumničavosti svoje partijske izkaznice vsaj še nekaj časa obdržal. Naša stava je ta, da je bilo to mogoče zato, ker v sedemdesetih in osemdesetih letih skozi proces postmodernizacije ni šla le zahodna teorija, ampak so šle skozenj tudi zahodne komunistične partije. Te je postmodernizacija usmerila stran od delavskega razreda ter k iskanju širše razredne in drugačne podpore za udejanjenje socializma s parlamentarnimi sredstvi ali, prevedeno v politično logiko, stran od razrednega boja in v boj za volilne glasove. Postmarksizem je bil le teoretska zavest tega premika.

Kaj so torej evrokomunisti hoteli in v čem so se ločili od svojih predhodnikov? Evrokomunisti so zagovarjali, z besedami čilske komunistične partije, »prehod v prehod v socializem« (Claudín v Miliband 1978, 165), kar jih seveda loči od leninizma, a tudi od socialdemokratskih strank iz istega obdobja. Kot pravi eden najglasnejših zagovornikov evrokomunizma, je ta želel »*transformirati* kapitalistično družbo, ne pa jo administrirati; izdelati socialistično alternativo sistemu državnega monopolnega kapitalizma, ne pa se integrirati vanj in postati ena njegovih vladnih različic« (Carrillo v prav tam, 159). Namesto s socialdemokratskimi strankami povojnega obdobja in tudi obdobja po avgustu 1914 (ko je nemška SPD glasovala za vojne zakone), je imela evrokomunistična politična strategija tako več opraviti s socialdemokratsko linijo Druge internacionale z Eduardom Bernsteinom na čelu. Kot ugotavlja Mandel (1979), so se vsi evrokomunisti, tako kakor Bernstein in njegovi, želeli izogniti čelnemu spopadu delavskega razreda ter množic z buržoazijo in njenim državnim aparatom. Takšen spopad naj bi bil namreč škodljiv (ne bi se mogel končati drugače kakor s porazom delavskega razreda), odvečen (obstajajo boljši načini za odpravo kapitalizma) in nezdržljiv z demokratičnim prehodom v socializem (vodil naj bi v birokratsko degeneracijo po zgledu Sovjetske zveze). Zato naj bi bilo treba ubrati pristop postopnega prehoda v socializem skozi institucije parlamentarne demokracije, ki pa politične zaslombe ne bi iskal le pri delavskem razredu in socialdemokratih, ampak tudi pri buržoaziji

---

(Carrillo) in levi (Claudín) zagovor evrokomunizma.

in njenih političnih predstavnikih. Diktaturo proletariata bi zamenjala diktatura volilne večine.⁴⁵

Če vzamemo konkreten primer Francije, ki je bila rojstni kraj poststrukturalizma in njegovih kritičnih branj Marxa kakor tudi kraj teoretske in politične socializacije mnogih postmarksistov, na primer Poulancasa. Čeprav je Thorez, takratni generalni sekretar PCF, že leta 1963 oznanil, da bo socializem večstrankarski, je PCF med zahodnimi komunističnimi partijami stalinizmu ostal zavezan najdlje. Kljub temu pa lahko zametke evrokomunizma prepoznamo že leta 1967, ko se je PCF začel spogledovati z idejo o koaliciji s (socialdemokratskimi) socialisti, zlasti pa leta 1972, ko je z njimi podpisal skupen program. Takrat se je PCF na primer ločil od Sovjetske zveze na točki nasprotovanja Evropski gospodarski skupnosti, ki jo je ta videla kot podaljšek zveze NATO, dve leti pozneje jo je začela kritizirati zaradi izгона Solženicina in zapiranja političnih disidentov v psihiatrične bolnišnice, spet dve leti pozneje, na svojem dvaindvajsetem kongresu, pa je iz vseh svojih temeljnih listin izbrisala diktaturo proletariata kot temeljno politično načelo. Te premike moramo razumeti v okviru strategije ponovitve ljudske fronte, ki jo je PCF povzel s sloganom »zveza francoskega ljudstva« (Šajkovski 1979, 259–260).⁴⁶ V praksi je ta slogan pomenil gradnjo zavezništev, na eni strani s socialisti, katere se je PCF nadejal premakniti v levo, stran od socialdemokratskega spletkarjenja za udobna mesta v trenutni koaliciji, pa katere koli barve že je, in nato z njimi izkoristiti gospodarsko krizo sedemdesetih let, ki so jo videli kot svojo drugo veliko priložnost za prevzem oblasti (prva se je ponudila po vojni), na drugi

---

⁴⁵ Šajkovski v svojem pregledu razvoja treh ključnih strank evrokomunizma (1979), tj. francoske PCF, italijanske PCI in španske PCE, prepozna šest skupnih točk (prav tam, 262–263). Prvič – zavrnitev koncepta diktature proletariata in zaveza k pluralistični demokraciji. Drugič – zaveza k Evropski gospodarski skupnosti. Tretjič – zavrnitev »dejansko obstoječih socializmov« kot zgledov. Četrtoč – razvoj samosvojih socialističnih modelov, ki bodo upoštevali nacionalne posebnosti. Petič – zavrnitev vsakršnega središča mednarodnega komunističnega in delavskega gibanja. In slednjič – izrecna kritika Sovjetske zveze in drugih vzhodnoevropskih socialističnih držav na točkah nezadostne demokratičnosti in upoštevanja državljanski svoboščin. Za podrobno kritiko evrokomunistične strategije gl. Mandel 1978, 188–220, za kritiko zavrnitve diktature proletariata kot prve in temeljne poteze te strategije pa Miliband 1978, 164–167.

⁴⁶ Po Mandelu (1978, 17–19) je strategija ljudske fronte, ki jo je Kominterni sprejela na svojem sedmem kongresu leta 1935, eden od dveh zgodovinskih virov evrokomunizma. Drugi je, kot je od trockista moč pričakovati, strategija »socializma v eni državi«. Če je prvi povzročil socialdemokratizacijo zahodnih komunističnih partij, pa je drugi rodil »nacionalkomunizem«.

strani pa na ravni volilnega telesa, med proletariatom in t. i. »novim srednjim slojem« (Ross 1978, 172–174; za podrobnejši pregled gl. Ross 1982).

Kakšne posledice je to imelo za teorijo? Kot piše Meiksins Woodova (1983, 245), so »teoretski produkti postalthusserovskega marksizma odgovarjali neposredno, čeprav precejkrat kritično, na zahteve evrokomunistične strategije«. Evrokomunistična doktrina ljudske fronte, ki bi presegala razredne mejnike, in zastavitev prehoda v socializem kot razširitve buržoazne demokracije je zahtevala teoretske inovacije na ravneh teorije in države, pri tem pa je vedno večjo vlogo igralo vprašanje ideologije. V tem procesu, ki so ga vodili postmarksisti, je prišlo do prenove oziroma, bolje, do ukinitve teoretskih temeljev marksizma. Doktrina ljudske fronte in politična strategija evrokomunizma sta zahtevali nič manj kakor redefinicijo koncepta razreda, kapitalistične države in sploh celotnega marksističnega konceptualnega aparata (Meiksins Wood 1998, 21–22). Postmarksisti so na primer razred in razredni interes vzpostavili ne le kot (ali morda celo sploh) objektivni kategoriji, ki bi izhajali iz strukturnega položaja v produkcijskem procesu, ampak kot rezultata politične in ideološke artikulacije, ki lahko kot taka presegata jasno zarisane meje ekonomske določitve, ter institucij kapitalistične države kot razredno neopredeljenih.⁴⁷ Takšno stališče, politično in teoretsko, pa je že precej bližje postmodernizmu kot marksizmu. Če so študentsko ter druga družbena gibanja in odpori gradili postmoderno levico od zunaj, je evrokomunizem marksistično institucionalno prakso, kolikor jo je pač še ostalo, tako razgradil še od znotraj in jo usmeril na pota postmoderne pluralizma.

---

⁴⁷ S tem seveda ne želimo reči, da gospodarstvo razred, razredni interes in kapitalistično državo neposredno določa ali da njihova vsebina ni radikalno naddoločena, kar so mnogo bolje kakor postmarksizem dokazale postkolonialne študije, a hkrati ne moremo sprejeti sklepa, ki si ga delijo s postmarksizmom, tj. da to pomeni pojasnjevalno nemoč marksizma. Naše stališče do postkolonialnih študij sicer najbolje zastopa Chibber 2013.

4 Sklep

Zadnje poglavje je razdeljeno na dva dela. Najprej bomo strnjeno odgovorili na naša tri raziskovalna vprašanja, potem pa bomo podali še sklepne misli, s katerimi bomo naše magistrsko delo skušali umestiti v aktualni politični in teoretski boj za boljšo družbo ter očrtali raziskovalni program, ki ga je po našem mnenju na področju razvoja marksistične politične teorije v drugi polovici dvajsetega stoletja še treba opraviti.

4.1 Odgovori na raziskovalna vprašanja

1. *Ali lahko sploh rečemo, da je na polju leve politične teorije prišlo do prehoda od nekega »prej« k nekemu »pozneje« ali pa je morda prišlo le do transformacije istega? V katerih pogledih se ta pozneje razlikuje od svojega prej oziroma kakšna je vsebina prehoda, če velja prvo? Obstaja kakšna stična točka, ki omogoča spopad med obema stranema, ali pa je morda rez med njima popoln?*

Odgovor na prvo vprašanje ne more biti enoznačen. Če kot prej opredelimo tradicijo zahodnega marksizma, kot pozneje pa postmarksizem, potem je do prehoda gotovo prišlo. Če pa kot izhodišče vzamemo marksizem širše, moramo ugotoviti, da je prej kakor do prehoda prišlo do razcepa. Medtem ko je bil postmarksizem v neposrednem dialogu z zahodnim marksizmom, pa je o alternativnih marksističnih tradicijah, ki so danes bolj žive kakor kdaj koli doslej, več ali manj molčal. Postmarksizem moramo zato razumeti kot omejen napad poststrukturalizma na takrat najbolj izpostavljeno marksistično tradicijo, kot napad, ki pa je nasprotnika želel poraziti na lastnem terenu. Ta teren smo z Jayem prepoznali v konceptu totalitete, ki je bil *Leitmotiv* celotnega zahodnega marksizma, poststrukturalistični napad na tem terenu pa najbolje povzema reinterpretacija Althusserjevega koncepta naddoločenosti v *Hegemoniji in socialistični strategiji* Laclauja in Mouffove. Če Althusser koncept naddoločenosti s svojima logikama premestitve in zgostitve vpreže na primeru družbene totalitete, ki ohranja mesti dominante in determinante (v kapitalizmu obe mesti zaseda gospodarstvo), pa Laclau in Mouffova to totaliteto razgradita v množstvo diskurzivnih mest, ki si pred medsebojno artikulacijo sploh ne delijo skupnega toposa, ampak ta (začasen in

omejen) topos šele vzpostavlja. Poststrukturalizem je s to potezo odpravil vsakršno mišljenje družbe kot celote in njenega zgodovinskega razvoja ter tako ukinil privilegirane ravni in instance boja za socializem (gospodarstvo) kakor tudi ravni in instance, ki bi bile v tem boju že od začetka opredeljene za eno stran (država). Namesto historičnomaterialistične analize smo tako dobili diskurzivno, namesto razredne politike pa identitetno.

2. *Kako razložiti prehod, če je do njega res prišlo? Ali imamo opravka z železnimi zakoni intelektualnega razvoja, z Aufhebung ene, preživete vednosti z drugo, logično naprednejšo ali naravi stvari primernejšo, ali pa gre morda razlago iskati zunaj teoretske prakse?*

Ko smo si boj med zahodnim marksizmom ter strukturalizmom in poststrukturalizmom ogledali bližje, smo z Andersonom ugotovili, da (post-)strukturalistična razgradnja totalitete, ki ji sledi tudi postmarksizem, sloni na treh neveljavnih teoretskih potezah, tj. na iztirjenju jezika, redčenju resnice in ponaključenju zgodovine. In ker je neveljavna argumentacija, so neveljavni tudi njeni sklepi. Zato ne moremo reči, da sta strukturalizem in poststrukturalizem zahodni marksizem premagala teoretsko, ampak je treba razlago za njuno prevlado od sedemdesetih let naprej res iskati zunaj teoretske prakse. Althusserovska epistemologija, ki je bila naše teoretsko izhodišče, nam je to prakso omogočila misliti znotraj kompleksnega sistema družbenih praks, njegov koncept naddoločenosti pa nam je omogočil misliti njihovo medsebojno dinamiko. Ostalo pa je vprašanje, katero/-e družbeno/-e instanco/-e naj opazujemo. Tu smo se oprijeli Bouchnerjeve ugotovitve, da je za postmarksizem in poststrukturalizem širše značilna hipoteza o postmodernosti oziroma »novih časih«, ki naj bi se začeli enkrat po drugi svetovni vojni. Z Jamesonom, zlasti pa s Harveyjem, smo preverili ortodoksno marksistično razumevanje postmodernosti kot zgodovinskega stanja, tj. kot novega obdobja v zgodovini kapitalizma, ki pa se je v obeh primerih izkazalo za trhlo, v prvem primeru zaradi prevelikega časovnega razmika med prepoznanim začetkom tega novega obdobja in pojavom poststrukturalizma, v drugem pa zaradi nezadovoljive razlage posredovanja med ekonomsko in teoretsko prakso. V teoretsko-metodološkem *intermezzu* smo morali zato poiskati drugo, neekonomsko določitev teoretske prakse, ki smo jo našli v politični praksi.

3. *Ali je morda na njihovi ravni prišlo do sprememb, ki bi lahko pojasnile prehod od zahodnega marksizma k postmarksizmu na ravni teoretske prakse, če je ta res naddoločena z drugimi praksami?*

Kot smo odgovorili že pod drugim vprašanjem, je na ravni ekonomske prakse po mišljenju tako marksistov kakor poststrukturalistov res prišlo do spremembe, ki pa ji ne gre pripisovati prevelike globine ali razlagalne moči. Če je ta sprememba že vplivala na prehod od zahodnega marksizma k postmarksizmu, potem je to storila prek svojih političnih učinkov. In na tej ravni, tj. na ravni politične prakse, prepoznavamo spremembe, ki so ključne za razumevanje tega prehoda. Prva takšna sprememba je bila akademizacija leve politične teorije oziroma strukturalna ločitev teoretikov delavskega razreda in za delavski razred od tega razreda, kar jih je transformiralo v akademske mandarine, obsedene s povečevanjem ideološkega boja, kulturne revolucije ter zgodovinske vloge intelektualcev in študentov. Razlog za to spremembo smo našli v kadrovske potrebah poveljnega kapitalizma. Druga sprememba je bila razgraditev delavskega razreda v ljudstvo, množico ali multitudo, ki jo je, tako Harvey, povzročil neoliberalno osredinjenost na akumulacijo kapitala s sredstvi akumulacije z razlašanjem, ki namesto organiziranega in združenega delavskega odpora, kakor v primeru razširjene reprodukcije, rojeva posamična in osamljena gibanja in odpore. Tretja sprememba pa je bila socialdemokratizacija sicer problematičnih komunističnih partij, katerih politična praksa pa je vendarle delno slonela na marksističnih temeljih, čeprav vulgariziranih. Do te spremembe je prišlo po eni strani zaradi omenjene razgraditve delavskega razreda, po drugi strani pa zaradi notranjega razvoja komunističnih partij, ki je kulminiral v evrokomunizmu. Kot sklenemo v prejšnjem poglavju, so te spremembe, vzete skupaj, razgradile institucionalno in subjektivno osnovo zahodnega marksizma ter jo zamenjale z osnovo postmoderne levice, v nekem delu izražene kot postmarksizem.

4.2 Sklepne misli

Razglabljanja o pogojih teoretske prakse in njenih transformacij so daleč od akademske masturbacije. Kot pokaže preplet marksistične teoretske in socialistične politične prakse, zlasti pa vloga Marxa in Engelsa pri socialističnih prizadevanjih 19. in 20. stoletja ter izjemna teoretska pismenost glavnih imen Druge internacionale, uspešne socialistične politične prakse ne bi bilo brez razvite marksistične teoretske prakse. Kot smo pokazali v prejšnjem poglavju,

pa velja tudi obratno. Ko je Druga internacionala prešla v Tretjo, revolucije na zahodu pa so bile poražene, so se predstavniki zahodnega marksizma, ki niso sledili stalinističnemu nareku, po družbenem položaju in teoretski vsebini začeli od delavskega razreda oddaljevati. Enako velja tudi za marksistične tradicije, ki so zaton zahodnega marksizma preživele. Dejstvo, da vse do trenutne »velike recesije«, kot je danes popularno imenovati obdobje po letu 2008, marksizem že desetletja ni proizvedel pomembnega dela s področja politične teorije, ki ne bi bilo omejeno na čisto abstrakcijo ter ki bi se napajalo tudi iz konkretnih in aktualnih političnih razprav, je pomenljivo.⁴⁸ Prepoznati in razumeti politične pogoje prehoda od zahodnega marksizma k postmarksizmu je tako pomembno zato, da lahko te pogoje transformiramo in marksizmu vrnemo družbeni položaj, ki mu pripada. Te transformacije pa seveda ne bodo dosegla le magistrska dela, niti ne znanstvena predavanja, članki in monografije, ampak le boj na terenu samih pogojev, tj. razredni boj na strani delavskega razreda.

Vseeno pa nas čaka tudi veliko čisto akademskega dela. Že samo, če pogledamo politične pogoje prehoda od zahodnega marksizma k postmarksizmu iz prejšnjega poglavja, lahko vidimo, da je naša razlaga, kakor tudi razlaga naših virov, v precej pogledih nezadovoljiva, gotovo pa ne ponuja političnih receptov za transformacijo teh pogojev danes. Če gremo po vrsti. Prvič – akademizacija je povzročila zanimive spremembe razredne sestave in druge spremembe v družbenem sloju intelektualcev, ki jih mnogi opisujejo, a redki razlagajo.⁴⁹ Brez razlage pa je težko znati transformirati razmerja v akademiji in drugih prostorih intelektualne produkcije. Drugič – dvojnost politične subjektivacije v kapitalizmu smo očrtali z zelo grobimi potezami. Na vprašanje, kako razširjena reprodukcija ustvarja delavski razred kot zavesten politični subjekt, marksizem odgovarja že od začetka, medtem ko vprašanje, kako prvotna akumulacija ta proces z ustvarjanjem drugačnega političnega subjekta negira, ostaja neodgovorjeno. Harveyjevo delo je na tem področju prelomno, a tudi samo ostaja na začetku raziskovalne poti, zlasti zato, ker je predmet spoznanja tako obsežen. In slednjič – lahko je pljuvati čez evrokomunizem, ampak ali ne bi moral delavski razred evrokomunističnih partij v današnjem parlamentarnem močvirju pozdraviti z najvišjimi častmi? In ali niso strankarske znanilke prebujanja evropske levice, na primer francoska Parti de Gauche (v kateri je tudi PCF), grška Siriza (v kateri je največja stranka evrokomunistični Sinaspizmos) in nemška Die

---

⁴⁸ Pomembna izjema so gotovo dela Michaela Lebowitza, zlasti njegova trilogija o socializmu, ki jo sestavljajo *Zgradite ga zdaj!* (2006), *Socialistična alternativa* (2010) in *Protislovja »realsocializma«* (2012).

⁴⁹ Sami poznamo le že omenjenega Krašovca (na primer 2011b) in njegove vire, ki pa zaenkrat ostajajo na ravni posameznih člankov.

Linke (v kateri je najmočnejša frakcija leva socialdemokracija), bližje Eduardu Bernsteinu kakor Vladimirju Leninu?

Če lahko sodimo po zadnjih mesecih leta 2012 in prvih mesecih leta 2013, ki so na ulice in trge slovenskih mest po četrto stoletja spet spravili ljudi, ki so zahtevali boljšo družbo (dobili pa so tudi izdatno medijsko pokritje), živimo v prelomnih časih. Na straneh časopisov in revij lahko najdete marksistično analizo trenutne ekonomske krize, študenti namesto o simptomu in označevalcu razpravljajo o transformacijskem problemu in vrednostni formi, dobili smo nov prevod prve knjige *Kapitala*, demokratični socializem pa se spet vzpostavlja kot relevantno politično stališče. Marksizem in socializem se vračata na dnevni red zgodovine. In kdo ve, morda bo kmalu mogoč tudi nov zahodni marksizem, a takšen, ki ga bo gnala dialektika uspehov.

5 Literatura

Aglietta, Michel. 2001. *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*. London in New York: Verso.

Althusser, Louis. 1978. The Crisis of Marxism. *Marxism Today* 277: 215–220.

--- 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: /*cf.

--- 2005. *For Marx*. London: Verso.

--- 2006. *Philosophy of the Encounter*. London: Verso.

Althusser, Louis in Étienne Balibar. 2009. *Reading Capital*. New York: Verso.

Anderson, Kevin. 1995. *Lenin, Hegel and Western Marxism: A Critical Study*. Champaign: University of Illinois Press.

Anderson, Perry. 1976. *Considerations on Western Marxism*. London: Verso.

--- 1977. The Antinomies of Antonio Gramsci. *New Left Review* 100: 5–78.

--- 1980. *Arguments Within English Marxism*. London: Verso.

--- 1983. *In Tracks of Historical Materialism*. London: Verso.

--- 1998. *The Origins of Postmodernity*. London: Verso.

Angelis, Massimo de. 2001. Marx and Primitive Accumulation: The Continuous Character of Capital's »Enclosures«. *The Commoner* 2: 1–22.

Angelis, Massimo de in David Harvie. 2006. *Cognitive Capitalism and the Rat Race: How Capital Measures Ideas and Affects in UK Higher Education*. Dostopno prek: <https://ira.le.ac.uk/bitstream/2381/2680/1/De%20Angelis%20%26%20Harvie%20Cognitive%20capitalism%20and%20the%20rat%20race%20%5B2006%5D.pdf> (1. julij 2013).

Arrighi, Giovanni, Terrence K. Hopkins in Immanuel Wallerstein. 1989. *Antisystemic Movements*. London in New York: Verso.

Armstrong, Philip, Andrew Glyn and Philip Armstrong. 1991. *Capitalism Since 1945*. Oxford: Blackwell.

- Arthur, Christopher J. 2002. *The New Dialectic and Marx's Capital*. Leiden: Brill.
- Balibar, Étienne. 2007. *The Philosophy of Marx*. London: Verso.
- 2009. Althusser and the Rue d'Ulm. *New Left Review* 58: 91–107.
- Benton, Ted. 1984. *The Rise and Fall of Structural Marxism: Althusser and His Influence*. New York: St. Martin's.
- Bouchner, Geoff. 2008. *The Charmed Circle of Ideology: A Critique of Laclau and Mouffe, Butler and Žižek*. Melbourne: re.press.
- Callinicos, Alex. 1991. *Against Postmodernism: A Marxist Critique*. Cambridge: Polity Press.
- Carrillo, Santiago. *Eurocommunism and the State*. 1977. London: Lawrence and Wishart.
- Chibber, Vivek. 2013. *Postcolonial Theory and the Specter of Capital*. London in New York: Verso.
- Choat, Simon. 2010. *Marx Through Post-Structuralism: Lyotard, Derrida, Foucault, Deleuze*. London: Continuum.
- Clarke, Simon. 1981. *The Foundations of Structuralism: A Critique of Lévi-Strauss and the Structuralist Movement*. Sussex: Harvester.
- Claudín, Fernando. 1978. *Eurocommunism and Socialism*. London: NLB.
- Cooney, Brendan, Aaron Jaffe in Andrew Kliman. 2012. *Papers from »David Harvey & Capitalist Accumulation«*. Dostopno prek <http://www.marxisthumanistinitiative.org/uncategorized/papers-from-left-forum.html> (1. julij 2013).
- Cusset, François. 2008. *French Theory: How Foucault, Derrida, Deleuze & Co. Transformed the Intellectual Life of the United States*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Davis, Mike. 1985. Urban Renaissance and the Spirit of Postmodernism. *New Left Review* 151: 106–113.
- Debenjak, Božidar. 1974. *V alternativni: marksistične študije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Duménil, Gérard in Dominique Lévy. 2013. *The Crisis of Neoliberalism*. Cambridge: Harvard University Press.

Dworkin, Dennis. 1997. *Cultural Marxism in Postwar Britain: History, the New Left, and the Origins of Cultural Studies*. Durham: Duke University Press.

Eagleton, Terry. 1996. *The Illusions of Postmodernism*. Oxford in New York: Wiley-Blackwell.

Elliott, Gregory. 1986. The Odyssey of Paul Hirst. *New Left Review* 159: 81–105.

--- 2006. *Althusser: The Detour of Theory*. Chicago: Haymarket Books.

Goldner, Loren. 2011. *Vanguard of Retrogression*. New York: Queequeg Publications.

Goldstein, Philip. 2005. *Post-Marxist Theory: An Introduction*. New York: SUNY Press.

Hardt, Michael in Antonio Negri. 2003. *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba.

Harman, Chris. 1977. Gramsci versus Eurocommunism. *International Socialism* 98 in 99: brez strani. Dostopno prek: <http://www.isj.org.uk/?id=239> (1. julij 2013).

--- 1979. The Crisis of the European Revolutionary Left. *International Socialism* 4: 115–150.

--- 1998. *The Fire Last Time: 1968 and After*. London: Turnaround.

--- 2008. *The Lost Revolution: Germany 1918–1923*. Chicago: Haymarket Books.

Harvie, David. 2003. All Labour is Productive and Unproductive. *Nottingham Trent University Discussion Papers in Political Economy* 2. Dostopno prek http://www.ntu.ac.uk/research/document_uploads/31292.pdf (1. julij 2013).

Harvey, David. 1989. *The Condition of Postmodernity*. Oxford in New York: Wiley-Blackwell.

--- 2005. *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

--- 2011. *Kozmopolitstvo in geografije svobode*. Ljubljana: Sophia.

--- 2012. *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Heinrich, Michael. 2012. *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*. New York: Monthly Review Press.

Hobsbawm, Eric. 1996a. *The Age of Extremes: A History of the World, 1914–1991*. New York: Vintage.

--- 2011. *How to Change the World: Reflections on Marx and Marxism*. London: Little, Brown.

Husson, Michel. 2011. *Čisti kapitalizem*. Ljubljana: Sophia.

Jacoby, Russell. 1981. *Dialectic of Defeat: Contours of Western Marxism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jameson, Fredric. 1974. *Marxism and Form: Twentieth-Century Dialectical Theories of Literature*. Princeton: Princeton University Press.

--- 1991. *Postmodernism, Or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.

--- 1997. Five Theses on Actually Existing Marxism. V *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda*, ur. Ellen Meiksins Wood in John Bellamy Foster, 175–183. New York: Monthly Review Press.

--- 2001. *Postmodernizem*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Jay, Martin. 1984. *Marxism and Totality*. Cambridge: Polity Press.

Johnson, Richard. 1995. What is Cultural Studies Anyway? V *A Cultural Reader: History, Theory, Practice*, ur. Jessica Munns, Gita Rajan in Roger Bromley, 574–576. London: Longman.

Kaye, Harvey J. 1995. *The British Marxist Historians: An Introductory Analysis*. New York: Palgrave MacMillan.

Krašovec, Primož. 2011a. Marksizem danes. *Borec* 667: 83–97.

--- 2011b. Realna subsumpcija v hramu duha. V *Prihodnost znanosti: neoliberalizem, univerza in politika sodobnega znanstvenega raziskovanja*, ur. Katja Kolšek in Tomaž Gregorc, 27–59. Novo mesto: Goga.

Kirn, Gal, ur. 2010. *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

- Klein, Naomi. 2009. *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kliman, Andrew. 2007. *Reclaiming Marx's Capital: A Refutation of the Myth of Inconsistency*. New York: Lexington Books.
- Kogej, Rok. 2009. *Althusserjevo branje Machiavellija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kolšek, Katja. 2007. Filozofija poznega Althusserja kot znanost o praznini. V *Althusser*, ur. Mladen Dolar, 149–183. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Laclau, Ernest in Chantal Mouffe. 1987. *Hegemonija in socialistična strategija*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Lebowitz, Michael. 2006. *Build It Now: Socialism for the Twenty-First Century*. New York: Monthly Review Press.
- 2010. *The Socialist Alternative: Real Human Development*. New York: Monthly Review Press.
- 2012. *The Contradictions of »Real Socialism«: The Conductor and the Conducted*. New York: Monthly Review Press.
- Lecourt, Dominique. 2001. *The Mediocracy: French Philosophy Since the Mid-1970s*. London: Verso.
- Linden, Marcel van der. 2007. *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917*. Leiden in Boston: Haymarket Books.
- Lipietz, Alain. 1992. *Towards A New Economic Order: Postfordism, Ecology and Democracy*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Lyotard, Jean-François. 2002. *Postmoderno stanje: poročilo o vednosti*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Mandel, Ernest. 1975. *Late Capitalism*. London: Humanities Press.
- 1978. *From Stalinism to Eurocommunism: The Bitter Fruits of »Socialism in One Country«*. London: Verso.

--- 1979. A Critique of Eurocommunism. *Marxist Perspectives* 4: 114–142. Dostopno prek http://www.ernestmandel.org/en/works/txt/1979/a_critique_of_eurocommunism.htm (1. julij 2013).

Marglin, Stephen A. in Juliet B. Schor. 1992. *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Postwar Experience*. Oxford: Oxford University Press.

Markovic, Mihailo in Robert S. Cohen. 1975. *Yugoslavia: The Rise and Fall of Socialist Humanism. A History of the Praxis Group*. Nottingham: Spokesman Books.

Marx, Karl. *Izbrana dela v petih zvezkih*, zv. 2. Ljubljana: Cankarjeva založba.

--- 2012. *Kapital: kritika politične ekonomije*, zv. 1, knj. 1. Ljubljana: Sophia.

McLellan, David. 1998. *Marxism After Marx*. New York: Palgrave MacMillan.

--- 2006. *Karl Marx: A Biography*. New York: Palgrave MacMillan.

Meiksins Wood, Ellen. 1995a. *Democracy against Capitalism: Renewing Historical Materialism*. Cambridge: Cambridge University Press.

--- 1995b. A Chronology of the New Left and Its Successors, Or: Who's Old-Fashioned Now? *Socialist Register* 31: 22–49.

--- 1997. Modernity, Postmodernity or Capitalism? 1997. *Review of International Political Economy* 4: 539–560.

--- 1998. *The Retreat from Class – A New »True« Socialism*. London: Verso.

Meiksins Wood, Ellen in John Bellamy Foster, ur. 1997. *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda*. New York: Monthly Review Press.

Michel Foucault.info. Dostopno prek <http://www.foucault.info> (1. julij 2013).

Miliband, Ralph. 1978. Constitutionalism and Revolution: Notes on Eurocommunism. *Socialist Register* 15: 158–171.

Mirowski, Philip in Dieter Plehwe, ur. 2009. *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Cambridge: Harvard University Press.

Močnik, Rastko. 1989. Teoretik za vse čase: spremna beseda. V *Lingvistični in drugi spisi*, Roman Jakobson, 255–275. Ljubljana: ŠKUC.

Montag, Warren. 2002. *Louis Althusser*. New York: Palgrave MacMillan.

Peters, Michael A. 2001. *Poststructuralism, Marxism and Neoliberalism: Between Theory and Politics*. London: Rowman and Littlefield.

Popov, Nebojša, ur. 2003. *Sloboda i nasilje: Razgovor o časopisu Praxis i Korčulanskoj letnjoj školi*. Beograd: Res publica.

Postone, Moishe. 2009. *History and Heteronomy: Critical Essays*. Tokio: UTCP.

Resch, Robert Paul. 1992. *Althusser and the Renewal of Marxist Social Theory*. Berkeley: University of California Press.

Ross, George. 1978. Crisis in Eurocommunism: The French Case. *Socialist Register* 15: 172–193.

--- 1982. *Workers and Communists in France*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Sassoon, Donald. 2010. *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*. London: I. B. Tauris.

Schrift, Alan D. 2006. *Twentieth-Century French Philosophy: Key Themes and Thinkers*. Malden in Oxfor, Blackwell Publishing.

Sedmak, Marjan. 1986 in 1988. *Marksizem v obdobju tretje internacionale*, 2 zv. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Silver, Beverly J. 2003. *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization Since 1870*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sim, Stuart. 2000. *Post-Marxism: An Intellectual History*. London: Routledge.

Skidelsky, Robert. 2009. *Keynes: The Return of the Master*. Jackson: PublicAffairs.

Sperber, Jonathan. 2013. *Karl Marx: A Nineteenth-Century Life*. New York: Liveright.

Szajkowski, Bogdan. 1979. Roots of Eurocommunism. *Contemporary Crises* 3: 255-267.

Therborn, Göran. 2008. *From Marxism to Post-Marxism?* London: Verso.

Zgaga, Pavel. 1989. *Grundrisse: od renesanse do krize marksizma*. Ljubljana: Krt.